

CEMAATLE NAMAZIN FAZİLET DERECELERİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF THE REPRESENTATION RELATING TO THE GRADES OF VIRTUE OF PRAYER WITH CONGREGATION

Geliş Tarihi: 13.08.2021 Kabul Tarihi: 03.03.2022

✉ HÜSEYİN VURUŞKAN

DR.

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

DİVRİĞİ İLÇE MÜFTÜSÜ

orcid.org/0000-0002-2674-9867

huseyin.vuruskan@diyanet.gov.tr

ÖZ

Beş vakit farz namazın cemaat hâlinde kılınması hadîs-i şerîflerde üzerinde durulan konulardan birisini teşkil etmektedir. Bu konudaki hadislerle bakıldığında dikkat çeken en önemli hususlardan bir tanesini, cemaatle kılınan namazın faziletiyle ilgili muhtelif üslup ve içerikteki ifadeler oluşturmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) birçok hadisinde, cemaatle kılınan namazın, tek başına kılınan namazdan daha faziletli olduğunu ifade ederek Müslümanları cemaatle namaz kılmaya teşvik etmiştir. Bu konuda zikredilen bazı hadislerde fazilet konusunda genel ifadeler kullanılırken, bazı hadislerde ise fazilet derecesi olarak sayısal değerlere yer verilmiştir. Sayısal değerlerin zikredildiği hadislerde ise “yirmi küsur”, “yirmi dört”, “yirmi dört veya yirmi beş”, “yirmi beş”, “yirmi yedi” ve “yirmi yedi veya yirmi beş” şeklinde farklı dereceler zikredilmiştir. Hatta bir hadiste, kırdan kılınan cemaatle namaz için “elli” dereceden bahsedilmiştir. Haliyle bu durum, hadisler arasında zahiren bir tenakuz varmış gibi düşünmeye sebep olmuştur. İşte bu makalede, bu konudaki hadislerin senet ve metin değerlendirilmeleri ele alınarak hem hadislerin sıhhati, hem de hadislerde kastedilenin ne olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân Namaz, Cemaat, Hadis, Rivayet, Fazilet, Derece.

ABSTRACT

Performing the five-time daily fardh prayers in congregation is one of the issues that are emphasized in the ahadith (hadiths). Considering the hadiths on this issue, one of the most important considerations that draw attention is the various discourse and statements in the content about the virtue of prayer performed by the congregation. In many hadiths, the Prophet Muhammed (saw) encouraged Muslims to pray with the congregation by stating that the prayer performed in community is more virtuous than the prayer performed alone. While some hadiths on this issue use general expression about virtue, other hadiths include numerical values as the degree of virtue. In the hadiths, numerical values are mentioned as the form of “twenty-odd”, “twenty-four”, “twenty-four or twenty-five”, “twenty-five”, “twenty-seven” and “twenty-seven or twenty-five”. Even in a hadith, “fifty” degrees are mentioned for prayer performed in the countryside. This situation has led to the formation of an apparent contradiction among the hadiths. In this article, it has been discussed the evaluation of the deeds and texts of the hadiths on this topic and tried to explain both the authenticity of the hadiths and what is meant by the hadiths.

Keywords: Prayer, Congregation, Hadith, Narration, Virtue, Grade.

SUMMARY

The religious basis for performing time prayers in congregation is the Qur'an and hadiths. For example, saying "perform the prayer and give alms. Bow down with those who bow down.", this issue is pointed out in the verse (Baqarah, 2/43). Because the saying "bow down with those who bow down," in the verse means that perform prayers in congregation. The second proof of prayer in congregation is the Sunnah. The Prophet Muhammed made the congregation pray during his life, and when he got sick, he joined in congregation and prayed behind Abu Bakr. He also encouraged prayer bringing many hadith that are the subject of our study, with the congregation.

According to the alliance of all sects, Friday prayers can only be performed in congregation. There is a different perspective on the minimum number of congregations for Friday prayers. Hanafi, Maliki and Hanbalis stated that congregation is essential in Eid prayers as it is in Friday prayers. According to the Shafi'i, performing the Eid prayer in congregation is Sunnah. There is also a different perspective on the provision of the five-time fardh prayers in congregation.

The messenger of Allah (pbuh) has emphasized the importance of performing prayer in congregation in many hadiths, which means encouraging and warning. That is, based on The Prophet Muhammed's warnings on this issue, some scholars have decided that prayer in congregation is obligatory. According to the Hanbali, fardh-I month is fardh-ı kifayah according to the Shafi'i. Hanafi and Maliki, on the other hand, have taken evidence of encouraging prayers on this issue and stated that it is muakkad Sunnah to perform prayers with the congregation. In prayer, congregation refers to the community that performs the prayer together with the imam (religious leader). As can be seen from the hadith, this community is formed with two people for five prayers. In other words, a congregation is formed with the participation of another person from the imam. There is no distinction between men and women in this regard. Hanafi and Shafi'i faqihs ruled that the community could be formed even with a believing child. In this regard, the Maliki stated that the community with a gifted child could not be considered formed, while the Hanbalis considered it permissible for a mumayyiz child to form a community in futile prayers, even if it is not in the obligatory prayers.

It is also necessary to clarify the following issue. The virtue of prayer in communion is equal to that of men and women. According to the narrations contained in the hadith sources, the Prophet Muhammed insisted that women should not be

prevented from going to the mosque and ordered that their demands to go to the mosque even at night be met positively.

The messenger of Allah (pbuh) advised his companions and all Muslims to perform the prayer in congregation and gave good news that great rewards would be given in return. In some hadiths on this subject, the virtue of performing the morning and isha prayers in communion is particularly emphasized. In some hadiths, general expressions about the virtue of prayer with the congregation were used without mentioning the name of prayer. In some hadiths that constitute the subject of our article, numerical values are included as the degree of virtue. In the hadith in question, different degrees are mentioned in the form of "twenty-odd", "twenty-four", "twenty-four or twenty-five", "twenty-five", "twenty-seven" and "twenty-seven or twenty-five". Some of these hadiths are considered sahih (authentic) by the hadith ascetics, while some of them are considered weak. In the hadith accepted as sahih, different numerical evaluations such as "twenty-odd", "twenty-five", "twenty-seven" were mentioned. Hadith scholars have tried to jam and copyright these narrations. As a result of studies on this subject, about thirty different evaluations have emerged. Among these opinions, the most notable ones in the sense of zahiri are the assessments that the degrees of prayer vary according to those who pray and the prayer they perform, as well as situations such as the sincerity of someone who prays and awe and the full fulfillment of the erkan and etiquette of prayer are instrumental in gaining more degrees and virtues. The hadith on this issue may raise another opinion that different numerical assessments of the degree of virtue of prayer with the congregation without any reason being reported. It is also a question of whether there will be ravi savings in the narrations on this issue. As a result of our research, it is possible for us to have ravi savings in these hadiths.

GİRİŞ

Namaz, İslâm'ın temel ibadetlerinin başında gelmekte ve en faziletli sayılmaktadır. Bu durum namazın, ibadetler içindeki kendine özgü özel konumu ve önemi yanında dinî, bireysel ve toplumsal açıdan birçok hikmet ve faydasının olmasından kaynaklanmaktadır. Bunda namazın tek başına kılınabildiği gibi cemaatle de kılınabilmesi önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada nafie namazlar dışında farz namazların cemaatle kılınmasına ise daha fazla önem verilmiştir. Çünkü namazı cemaatle kılmanın dinî, sosyal ve psikolojik açıdan büyük önemi ve etkisi bulunmaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) farz namazların cemaatle kılınmasını teşvik etmiş, cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan daha faziletli olduğunu muhtelif içerikteki hadislerle ifade etmiştir.

Cemaat, bir fıkıh terimi olarak “namazı imamla birlikte kılan topluluğu” ifade etmektedir.¹ Hadislerden anlaşıldığı üzere genel anlamda iki kişi² ile bu topluluk teşekkül etmektedir. Diğer bir ifadeyle imamdan başka bir kişinin katılımıyla cemaat oluşmaktadır. Dört büyük mezhep bu konuda ittifak hâlidir.³ Bu konudaki delillerden biri, “İki kişi ve

¹ Mustafa Uzunpostalcı, “Cemaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/288.

² Mâlik b. Huveyris (ö. 94/712) anlatıyor: Yolculuğa çıkacak olan iki kişi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına geldi. Hz. Peygamber (s.a.s.) onlara şöyle buyurdu: “Yola çıktığımızda (namaz vakti geldikçe) ezan okuyup ardından kâmet getirin. Sonra büyüğünüz imam olsun.” Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahih*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dimeşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2011), “Ezân”, 18.

³ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-şanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, thk. Ali Muhammed Mu'avvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/664; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fikhil-İmâmi's-Şâfi'*, thk. Muhammed ez-Zühaylî (Dimeşk/Beyrût: Dâru'l-Kalem/Dâru's-Şâmiyye, 1412/1992), 1-2/309; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b.

daha fazlası cemaattir."⁴ hadisidir. Ancak hadis otoriteleri tarafından bu rivayetin, hadis rivayetinde makbul ve muteber olmadığı kabul edilen râvilerden Rebî' b. Bedr⁵ ve babası sebebiyle, isnat⁶ yönüyle zayıf olduğu belirtilmiştir.⁷

Diğer yandan cuma namazı için asgari cemaat sayısı hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre: imam dışında üç; Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) göre ise iki kişidir.⁸ Bu sayı Şâfiî⁹ ve Hanbelîlere¹⁰ göre kırk, Mâlikîlere¹¹ göre ise on iki kişidir. Hanefî,¹² Mâlikî¹³ ve Hanbelîler,¹⁴ cuma namazında olduğu gibi bayram namazlarında da cemaatin şart olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre cuma namazında aranan cemaat sayıları, bayram namazında da aynen geçerlidir. Şâfiîler'e göre ise bayram namazını cemaatle kılmak sünnettir.¹⁵ Cenaze namazı için ise dört mezhebe göre de cemaat şart olmayıp yalnız bir kişinin bu namazı kılmasıyla farz yerine getirilmiş olur.¹⁶

Cemaatle namaz; İslâm'ın şiarı, Müslümanlığın âlâmetidir. Allah'a birlikte yönelişin adı, ümmet olma bilincinin simgesidir. Allah'ın evi olan

---

İdrîs el-Karâfi, *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Haccî vd. (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2/259; Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997), 3/7.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Sıdkî Cemil el-Attâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1424/2003), "İkâmetü's-salât", 44.

⁵ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Mâzin es-Sersâvi (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1433/2012), 4/507-518.

⁶ Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Telhisü'l-habîr fi tahrîci ehâdisi'r-Râfi'l-kebir*, nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995), 3/177.

⁷ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Hülâsatü'l-ahkâm fi mühimmâti's-süneni ve kavâidi'l-İslâm*, thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel (Riyad: Müessesetü'r-Risâle, t.y.), 2/674; İbn Hacer, *Telhisü'l-habîr*, 3/177; Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî, *Za'îfü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh* (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988), 22.

⁸ Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsilî, *Kitâbü'l-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Hâlid b. Abdîrrahmân el-Ak (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1431/2010), 1/110.

⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, 1-2/363.

¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/204.

¹¹ Habîb b. Tâhir, *el-Fikhu'l-Mâlikî ve edilletühü* (Beyrût: Müessesetü'l-Mearif, 1428/2007), 1/246.

¹² Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 2/237; Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr*, 1/113.

¹³ Karâfi, *ez-Zahîra*, 2/417-418. Ayrıca bk. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Ali Muhammed Mu'avvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 303.

¹⁴ Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an-meini'l-İknâ* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 2/52.

¹⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, 1-2/392, 395.

¹⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 2/337; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, 1-2/430; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an-meini'l-İknâ*, 2/109; Karâfi, *ez-Zahîra*, 2/458.

camî ve mescitleri manevî imardır. Müslümanların birlik, dirlik ve kardeşlik ruhunun en üst düzeyde ifadesidir. İslâmî kimlikle yoğrulmuş, aynı inanca sahip nitelikli bir toplum oluşturmak için riayet edilmesi gereken en önemli hususlardandır.

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette cemaatle namazın hakikatine işaret edilmiştir. “*Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.*”¹⁷ âyeti başta olmak üzere korku namazı âyetinde¹⁸ savaş ve korku durumlarında bile cemaatle namazdan bahsedilmesi konunun İslâm’daki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de gerek uygulamalarıyla gerekse bu yöndeki teşvikleriyle cemaatle namazın önemini açık bir şekilde ifade etmiştir. Hicretle birlikte Medine’de ilk işlerden biri olarak cemaatle namazın eda edileceği Mescid-i Nebevî’yi inşa etmesi¹⁹ ve hayatı boyunca namazların cemaatle kılınmasına büyük önem vermesi²⁰ Hz. Peygamber’in bu konudaki güzel örnekliğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında:

“*Bir kimsenin sürekli mescide gittiğini görürseniz onun imanına şahit olun.*”²¹, “*Her kim sabah akşam mescide giderse, her sabah ve akşam gidişinde Allah ona cennette bir yer hazırlar.*”²², “*Her kim namaz için güzelce abdest alır, sonra farz namazı kılmak için gider de onu insanlarla veya cemaatle ya da mescitte kılsa Allah o kimsenin günahlarını affeder.*”²³,

¹⁷ el-Bakara 2/43. Bu âyette “*Rükû edenlerle beraber rükû edin.*” demek “*cemaatle namaz kılın*” demektir. Aynı husus: “*Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secde et ve (onun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et.*” (Âl-i İmrân 3/43.) âyetinde de görülmektedir. Bk. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmî ‘li-ahkâmî ‘l-Kur’ân*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006), 2/56; 5/129-130.

¹⁸ “*Sen içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmuş) olasınız da üzerinize ansızın bir baskın yapsınlar! Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Allah elbette kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.*” en-Nisâ 4/102.

¹⁹ Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 45.

²⁰ Buhârî, “Ezân”, 39.

²¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Sıdkî Cemil el-Attâr (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1425/2005), “İmân”, 8; İbn Mâce, “Mesâcîd”, 19.

²² Buhârî, “Ezân”, 37.

²³ Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *es-Sahih* (Riyad: Beytü’l-Efkârî’d-Devliyye, 1419/1998), “Tahâret”, 13.

“Bir köy veya kırdı üç kişi bulunur da namazı cemaatle kılmazlarsa, şeytan onları kuşatıp yener. Öyleyse cemaate devam ediniz. Çünkü sürrüden ayrılan koyunu kurt yer.”²⁴, “Canımı elinde tutan Allah’a yemin olsun ki, odun toplanmasını, sonra namaz için ezan okunmasını ve bir kimsenin cemaate imam olmasını emredip sonra da cemaate gelmeyenlerin evlerini yakmak içimden geçiyor.”²⁵ gibi hadisler, cemaatle namazın önemini vurgulamaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.s.) bazı hadislerinde ise cemaatle namazın sevap ve faziletlerinden bahsederek ümmetini buna teşvik etmiştir. Bu konudaki hadislerin bir kısmında mutlak ifadeler kullanılırken; bir kısmında “yirmi küsur”, “yirmi dört”, “yirmi dört veya yirmi beş”, “yirmi beş”, “yirmi yedi” ve “yirmi yedi veya yirmi beş” şeklinde farklı sayısal değerlere yer verilmiştir. Hatta bir hadiste - farklı değerlendirmeler olmakla birlikte- cemaatle kırdı kılınan namaz için “elli” dereceden bahsedilmiştir. Aşağıda inceleyeceğimiz üzere sıhhat ve anlam yönüyle bu içerikteki hadisler çalışmamızın ana eksenini oluşturacaktır. Çalışmamızda hadislerin sıhhat değerlendirmesi de yapılacağından, hadis râvilerinin tercüme-i hâllerine ve hadis ilmindeki ilmî vasıflarına sadece ilk geçtiği yerde dipnotta kısaca yer verilmiştir.

1. Cemaatle Namazın Fazilet Derecesini Mutlak Olarak İfade Eden Rivayetler

Cemaatle kılınan namazın fazilet dereceleri bazı rivayetlerde mutlak olarak yani herhangi bir sayısal değerle kayıtlanmaksızın ifade edilmiştir. Bu rivayetler hem içerik hem de senet olarak farklılık içermektedir. Bu konudaki rivayetler şöyledir:

a) Şu‘be²⁶ > Ebû İshâk²⁷ > Abdullâh b. Ebî Basîr²⁸ tarikiyle Übey b.

²⁴ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1425/2005), “İmâmet”, 48; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed b. Salih er-Râcihi (Riyad: Beytül-Efkâri’d-Devliyye, ts.), “Salât”, 46.

²⁵ Buhârî, “Ezan”, 29; Müslim, “Mesâcid”, 252.

²⁶ Şu‘be b. Haccâc (ö. 160/776): Tebeu’t-tâbiîn neslinden muhaddis ve ricâl âlimidir. Hadis alanındaki bilgisi dolayısıyla “emîrül-mü’minîn fi’l-hadis” diye anılmıştır. İhtiyatı sebebiyle sadece sika olarak tanıdığı kimselerden hadis almıştır. Rivayet konusunda hakkında olumsuz bir ifade bulunmamaktadır. Bk. Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1402/1982), 7/202-228.

²⁷ Ebû İshâk Amr b. Abdillâh es-Sebîî (ö. 127/745): Tâbiîn dönemi Kûfeli hadis âlimidir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Nesâî, Ebû Hâtîm er-Râzi ve Ebû’l-Hasen el-İclî onun güvenilir bir râvi olduğunu belirtmişlerdir. Ali b. Medîni, o devrin hafızası en güçlü altı muhaddisi arasında onun adını da zikretmiştir. Bununla birlikte bazı rivayetlerde müdellis olduğu da ifade edilmiştir. Bk. Zehbî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 5/392-401; Yûsuf b. Abdîrrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, nşr. Beşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1403/1983), 22/102-112.

²⁸ Abdullâh b. Ebî Basîr el-Abdî el-Kûfi: Sahâbeden Übey b. Kâ’b’dan rivayette bu-

Kâ'b²⁹ şöyle demiştir: Bir gün Resûlullah (s.a.s.) bize sabah namazını kıldırdı. Akabinde “*Falan adam burada mıydı?*” diye sordu. Oradakiler “Hayır” diye cevap verdiler. Resûlullah (s.a.s.) “*Peki falan adam burada mıydı?*” diye sordu. Oradakiler yine “Hayır” karşılığını verdiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Bu iki namaz (sabah ve yatsı) münaflıklara en ağır gelen namazlardır. Eğer siz bu namazlardaki sevabı bilseydiniz, dizleriniz üzere sürünerek de olsa (cemaate) gelirdiniz. İlk saf meleklerin saffi gibidir. Eğer siz birinci saftaki fazileti bilseydiniz orada yer almak için yarışırdınız. Bir kimsenin diğer birisiyle (cemaat yaparak) kıldığı namaz, tek başına kıldığı namazdan daha faziletlidir. Bir kimsenin iki kişi ile kıldığı namaz da bir kişi ile kıldığı namazdan daha faziletlidir. Cemaat ne kadar çok olursa, Allah katında o kadar makbuldür.*”³⁰

Muhaddislere göre bu hadis sıhhat açısından “hasen” olarak hükümlendirilmiştir.³¹ Bunun sebeplerinden bir tanesi, hadisin senedinde ihtilaf bulunmasıdır. Şöyle ki, bazılarına göre hadisin senedi Ebû İshâk > Abdullâh b. Ebî Basîr > Übey b. Kâ'b şeklinde iken, bazılarına göre Ebû İshâk > Abdullâh b. Ebî Basîr > Babası > Übey b. Kâ'b şeklindedir.³² Bu bağlamda Ebû Dâvûd (ö. 275/889)³³ ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)³⁴ başta olmak üzere diğer bazı kaynaklarda³⁵ hadis ilk senetle nakledilmişken; Nesâî'de (ö.

lunmuştur. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir. Ebû'l-Hasen el-İclî de onun sika olduğunu belirtmiştir. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce onun rivayetlerine yer vermiştir. Ancak Zehebî zayıf râvilere dair *Mizânü'l-i'tidâl* adlı eserinde onu zikretmiş ve onun sadece Ebû İshâk rivayetleriyle bilindiğini ifade etmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 14/339-340; Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 2/398; Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek - Adil Mürşid (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/309.

²⁹ Übey b. Kâ'b (ö. 33/654): Hz. Peygamber'e kâtiplik yapan ve Kur'ân'a hizmetleriyle tanınan sahâbîdir. Rasûlullâh kendisini “seyyidü'l-kurrâ” ve “seyyidü'l-ensâr” gibi lakaplarla övmüş ve sahâbîlere Kur'ân'ı Übey'den öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/389-402.

³⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 47; Nesâî, “İmâmet”, 45; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1429/2008), 8/487; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/96.

³¹ Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh* (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988), 1/446; Muhammed b. Ali el-İtyûbî, *Zahîratü'l-ukbâ fi şerhi'l-Müctebâ* (Riyad: Dâru'l-Mi'râc, 1416/1996), 10/510.

³² Halîl Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd fi halli Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Zekeriyâ b. Yahya el-Kandehlevî (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 4/138; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-ukbâ*, 10/505-506. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/309.

³³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 47.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/487.

³⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/96; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî,

303/915)³⁶ ise ikinci senetle rivayet edilmiştir. Bundan dolayı olsa gerek, İmam Nevevî (ö. 676/1277) Hulâsa adlı eserinde Abdullâh b. Ebî Basîr'in, Übey b. Kâ'b'dan rivayeti hariç hadisin isnat yönüyle sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁷ Nesâî şârihlerinden Muhammed el-İtyûbî de hadisin ricâlinin sika (güvenilir) olduğunu ancak seneteki ihtilaftan dolayı hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.³⁸

Şuayb el-Arnaût'un (ö. 2016) da içinde bulunduğu komisyon tarafından Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine yapılan *el-Mevsuatü'l-hadîsiyye* isimli tahkik çalışmasında hadisin Abdullâh b. Ebî Basîr sebebiyle hasen olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada, Abdullâh b. Ebî Basîr sebebiyle isnatta teferrüd³⁹ olduğu ve ayrıca onun sadece İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Ebü'l-Hasen el-İclî (ö. 261/875) tarafından sika (güvenilir) kabul edildiği belirtilmiştir.⁴⁰ Bu hadis başka bir tarikle de nakledilmemiştir. Ancak hadisin yatsı ve sabah namazının cemaatle kılınmasının fazileti hakkındaki ibareleri benzer şekilde Hz. Âişe (ö. 58/678)⁴¹ ve Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678)⁴² farklı senetlerle nakledilmiştir.

Bu hadis, cemaatle namazın fazileti hakkındadır. Ebû Dâvûd, *Sünen* adlı eserinde bu hadisi "Cemaatle namazın fazileti" başlığı altında zikrederek bu hususa işaret etmiştir. Allah Resûlü (s.a.s.), bu hadiste namazın ne kadar kalabalık bir cemaat ile kılınırsa kişinin Allah'a o kadar sevimli olacağını ve sahibine o kadar çok sevap kazandıracağını bildirmiştir. Buna göre hadiste; cemaatle kılınan namazın cemaat sayısı bakımından faziletinin eşit olmadığı, bunun cemaatin azlığına veya çokluğuna göre değişebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca hadiste, cemaatle namazın fazileti hakkında sabah ve yatsı namazları için özel bir değerlendirmeden bahsedilmiştir. Görüldüğü üzere bu rivayette, cemaatle kılınan namazın fazileti herhangi bir sayısal değerle kayıtlanmamıştır. Ayrıca bu rivayetten anlaşıldığına göre Allah Resûlü (s.a.s.), namazın cemaatle kılınmasına büyük önem vermiş ve karşılığında büyük sevapların verileceğini müjdeleyerek ashâbını, namazları cemaatle kılmaya teşvik etmiştir.

el-Musannef, thk. Habib el-A'zamî (Beyrüt: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 1/523; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale ş-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrüt: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002) 1/375.

³⁶ Nesâî, "İmâmet", 45.

³⁷ Nevevî, *Hülâsatü'l-ahkâm*, 2/650.

³⁸ Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-ukbâ*, 10/505-511.

³⁹ Teferrüd: Senedin bir yerinde râvinin tek kalmasıdır. Bk. Salahattin Polat, "Ferd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/368.

⁴⁰ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsuatü'l-hadîsiyye Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Beyrüt: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008), 6/36; 7/433.

⁴¹ İbn Mâce, "Mesâcid", 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/139.

⁴² Buhârî, "Ezân", 34; Müslim, "Mesâcid", 252; İbn Mâce, "Mesâcid", 18. Ayrıca bk. Buhârî, "Ezân", 9; Müslim, "Salât", 129; Nesâî, "Mevâkit" 22.

b) Osman b. Hakîm⁴³ > Abdurrahman b. Ebî Amra⁴⁴ > Osman b. Affân⁴⁵ tarihiyle Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Yatsı namazını cemaatle kılan kimse, gece yarısına kadar namaz kılmış gibidir. Sabah namazını cemaatle kılan kimse ise bütün gece namaz kılmış gibidir.*”⁴⁶

Hadisin aynı senetle Tirmizî (ö. 279/892) ve Ebû Dâvûd'daki rivayeti ise şöyledir: “*Yatsı namazında cemaatte bulunan kimse, gecenin yarısına kadar namaz kılmış gibidir. Yatsı ve sabah namazında cemaatte bulunan kimse ise bütün gece namaz kılmış gibidir.*”⁴⁷

Ulemânın değerlendirmelerine göre bu hadis, sıhhat açısından sahihtir.⁴⁸ Çünkü hadis âlimleri tarafından hadisin senedindeki râvilerin sika (güvenilir) olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹ Diğer yandan İmam Mâlik (ö. 179/795), *Muvatta'* adlı eserinde bu hadisi Osman b. Affân'dan mevkuf olarak rivayet etmiştir.⁵⁰

Müslim'in (ö. 261/875) rivayetinde sadece “sabah” kelimesi geçtiği için, hadisin zahirinden yatsı namazı kılan kimsenin gecenin yarısını, sabah namazını cemaatle kılan kimsenin ise gecenin tamamını namaz kılarak geçirmiş gibi sevap kazanacağı anlaşılmakta ve bu durum sabah namazının daha faziletli olduğuna işaret etmektedir.⁵¹ Aynı hadisin Tirmizî ve Ebû Dâvûd'daki rivayetinde ise, yatsı namazını cemaatle kılan kimsenin gece-

⁴³ Osman b. Hakîm el-Evsî (ö. 139/756): Künyesi Ebû Sehl'dir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ebû Hâtim onun sika, Ebû Zür'a ise sâlih olduğunu ifade etmiştir. İbn Hibbân da onu *es-Şikât* adlı eserinde zikretmiştir. Bk. Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 19/355-357.

⁴⁴ Abdurrahman b. Ebî Amra el-Ensârî (ö. 37/657): Tâbîn dönemi hadis râvilerinden biridir. Çok sayıda hadis rivayetinden bahsedilir. İbn Sa'd onun sika olduğunu söylemiş, İbn Hibbân da onu *es-Şikât* adlı eserinde zikretmiştir. Bk. Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 17/318-320.

⁴⁵ Osman b. Affân (ö. 35/656): İlk Müslümanlardan ve üçüncü halife olan sahâbîdir. Hz. Peygamber'in kızlarından önce Rukıyye ile onun vefatı üzerine diğer kızı Ümmü Külsüm ile evlenmiş ve bundan dolayı zü'n-nüreyn olarak tanınmıştır. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 26/149-163.

⁴⁶ Müslim, “Mesâcid”, 260. Ayrıca bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), “Salât”, 23.

⁴⁷ Tirmizî, “Salât”, 51; Ebû Dâvûd, “Salât”, 47. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/213; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/679.

⁴⁸ Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 2/1086.

⁴⁹ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrâhim el-Mısri (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 3/31-32.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî, *el-Muvatta'*, thk. Ebû Üsâme Selim b. İd el-Hilâlî es-Selefi (Ummân: Mektebetü'l-Furkân, 1423/2003), “Salâtü'l-cemâa”, 7.

⁵¹ Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 3/32; Ebû't-Tayyib Muhammed el-Azîmâbâdi, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Ebû Abdillâh en-Nu'mânî el-Eserî (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 1/301; Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-azbi'l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, nşr. Emin Mahmûd Hattâb (Beyrût: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, h. 1394), 4/247.

nin yarısını, hem yatsı hem de sabah namazını cemaatle kılanın ise gecenin tamamını namaz kılarak geçirmiş gibi sevap kazanacağı açık olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla aynı senetle nakledilmesine rağmen her iki rivayet arasında zahirî anlamda bir farklılık görülmektedir. Ancak hadis şârihlerinin genel kabulüne göre her iki rivayet esas itibarıyla aynı anlamı ihtiva etmektedir. Şöyle ki, Müslim’in rivayetinde geçen “sabah namazı” ifadesi takdiri olarak yatsı namazını da içermektedir. Buna göre her iki rivayette, yatsı namazını cemaatle kılan kimsenin gecenin yarısını, sabah namazını cemaatle kılanın ise diğer yarısını, her ikisini cemaatle kılanın da gecenin tamamını namaz kılarak geçirmiş gibi sevap kazanacağı ifade edilmektedir.⁵² Bununla birlikte, hadisin zahirinden anlaşıldığı üzere sabah namazının, yatsı namazından daha faziletli olabileceği de ihtimal olarak değerlendirilmiştir.⁵³ Nitekim *Riyâzü’s-Sâlihîn Tercüme ve Şerh* adlı eserde, sabah namazına kalkmak ve cemaate gitmek yatsı namazına göre daha zor olduğu gerekçesiyle bu anlam tercih edilmiştir.⁵⁴ Bu anlamın, “*Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.*”⁵⁵ âyeti ile “Her kim sabah namazını kılsa o Allah’ın koruması altındadır.”⁵⁶ “*Gece melekleri ile gündüz melekleri sabah namazı vaktinde toplanırlar.*”⁵⁷ hadislerinde ifade edildiği üzere sabah namazının faziletine dair bazı özel değerlendirmelere istinaden doğru olabileceği söylenebilir.

Ayrıca bu hadislerde, sabah ve yatsı namazını cemaatle kılmanın faziletinin diğer namazları cemaatle kılmaya nispetle daha fazla olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸ Bu durum her namazı cemaatle kılmanın aynı oranda faziletinin olmadığına ve bunun, kılınan namaza göre değişkenlik arz edeceğine işaret etmektedir.

⁵² Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 3/32-33; Sehârenfûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 4/142; Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd*, 1/301; Sübkî, *el-Menheli’l-azbi’l-mevrûd*, 4/247; Ebü’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî şerhu Câmiî’l-Tirmizî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif (Beyrût: Dâru’l-Fikr, t.y.), 2/12-13.

⁵³ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 4/142.

⁵⁴ M. Yaşar Kandemir - İsmail Lütfî Çakan - Raşit Küçük, *Riyâzü’s-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 5/247-248.

⁵⁵ el-İsrâ 17/78.

⁵⁶ Müslim, “Mesâcid”, 261; Tirmizî, “Salât”, 51; İbn Mâce, “Fiten”, 6.

⁵⁷ Buhârî, “Ezân”, 31; Müslim, “Mesâcid”, 246.

⁵⁸ Sübkî, *el-Menheli’l-azbi’l-mevrûd*, 4/247.

c) Ebû Üsâme⁵⁹ > Büreyd b. Abdillâh⁶⁰ > Ebû Bürde⁶¹ > Ebû Mûsâ el-Eş‘arî⁶² tarihiyle Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Namazdan en çok sevap elde edenler; cemaate en uzak yerlerden yürüyerek gelenlerdir. Namazı imamla kılmak için bekleyenler de, namazı tek başına kılıp sonra uyuyanlardan daha çok sevap kazanır.*”⁶³

Buhârî’nin (ö. 256/870) “Sabah namazını cemaatle kılmamanın fazileti”; Müslim’in ise “Mescitlere doğru çok adım atmanın fazileti” başlığı altında zikrettiği bu hadis, sıhhat açısından sahih kabul edilmiştir.⁶⁴ Hadisin râvileri hakkında herhangi bir olumsuz görüş beyan edilmemiştir.⁶⁵ Hemen hemen bütün hadis kaynaklarında cami ve cemaate gitmenin ve bu niyetle atılan adımların fazileti hakkında başlıklar oluşturulmuş ve burada sıhhat değerleri farklı olsa da birçok rivayete yer verilmiştir. Yukarıdaki hadis de cemaatle namazın faziletini ihtiva eden sahih rivayetlerden biri olması sebebiyle önem teşkil etmektedir.

Bu hadise göre; cemaatle namaz kılmak için camiye en uzak yerlerden gelenlerin sevabı, atılan adımların çokluğuna bağlı olarak meşakkatten dolayı, yakından gelenlere göre daha fazladır.⁶⁶ Buna göre evin camiye uzak oluşu ve atılan adımların çokluğuna göre cemaatle namazın fazilet ölçütü değişebilmektedir. Nitekim bu konudaki diğer bazı rivayetlerde de aynı

⁵⁹ Ebû Üsâme (ö. 201/816): Asıl adı Hammâd b. Üsâme b. Zeyd olup tebeu’t-tâbiîn döneminin tanınmış âlimlerinden biridir. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn onun sika olduğunu belirtmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 9/277-279.

⁶⁰ Büreyd b. Abdillâh (ö. 140/757): Yahyâ b. Maîn ve Ebû’l-Hasen el-İclî, İbn Adî gibi âlimler onun güvenilir bir muhaddis olduğunu söylemektedirler. Ancak Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî onun hakkında leys bi’l-kavî yahut leys bi’l-metin (kuvvetli değildir), leys bi’l-hüccet (hadisi hüccet değildir) gibi cerh lafızları kullanmıştır. Bununla birlikte hadislerinin i’tibar için yazılabileceği de zikredilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 6/251-252.

⁶¹ Ebû Bürde Âmir b. Ebî Mûsâ Abdullâh b. Kays el-Eş‘arî (ö. 104/722): Kûfe kadısı, fakih ve muhaddis tâbiîdir. Hadis münekkitlerince sika kabul edilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 4/343-346.

⁶² Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662-63): Fıkıh ilmiyle tanınan sahâbidir. Hz. Peygamber’in sağlığında fetva verenlerden biridir. Kur’ân-ı Kerîm’i güzel okuyuşuyla Hz. Peygamber’in övgüsünü kazanmıştır. Rivayet ettiği birçok hadis bulunmaktadır. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/380-402.

⁶³ Buhârî, “Ezân”, 31; Müslim, “Mesâcid”, 277; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/90; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafâ el-A‘zamî (Beyrût: Mektebü’l-İslâmî, 1400/1980), 2/378.

⁶⁴ Elbânî, *Sahîhu’l-Câmi’i ş-şâgîr ve ziyâdâtüh*, 1/242.

⁶⁵ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2001), 5/238-239.

⁶⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Kahire: Dâru’r-Reyyân, 1407/1986), 2/162; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 5/238-239.

husus ifade edilmiştir. Meselâ, Ebû Hüreyre'den rivayet edilen sahih bir hadiste⁶⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Mescide en uzak yerden gelen, en fazla sevabı alandır.*”⁶⁸ buyurmuştur. Aynı şekilde yine Ebû Hüreyre'den rivayet edilen sahih bir hadiste⁶⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Bir kimse mescide gitme niyetiyle evinden çıktığında, attığı bir adımla kendisine bir sevap yazılır, diğer adımıyla bir günahı silinir.*”⁷⁰ buyurmuştur. Başka bir hadiste ise “*Namaza giderken atılan her adım sadakadır.*”⁷¹ ifadesi geçmiştir. Bu hadisler başta olmak üzere Übey b. Kâ'b⁷² (ö. 33/654) ve Câbir b. Abdillâh'tan (ö. 78/697)⁷³ benzer içerikte hadisler rivayet edilmiştir. Bütün bu rivayetlere göre cemaatle namazın faziletini belirleyen temel ölçütlerden biri, camiye uzaklık ve buna bağlı olarak atılan adımların çokluğudur. Ayrıca yukarıda geçen Ebû Mûsâ el-Eş'arî rivayetinde ise herhangi bir sayısal değer belirtilmeden namazı cemaatle kılanların, tek başına kılanlardan daha fazla sevap elde edeceği belirtilmiştir.

2. Cemaatle Namazın Fazilet Derecesini Yirmi Küsur Olarak İfade Eden Rivayetler

Cemaatle kılınan namazın fazileti ile ilgili bazı rivayetlerde derece olarak “yirmi küsur” ifadesi geçmektedir. Bu içerikteki en meşhur rivayet şöyledir: A'meş⁷⁴ > Ebû Sâlih⁷⁵ > Ebû Hüreyre⁷⁶ tarikiyle Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Sizden birinin cemaatle kıldığı namaz, işyerinde ve evinde kıldığı namazdan yirmi küsur derece daha sevaptır. Şöyle ki, bir kimse güzelce abdest alır, sonra sadece namaz kılmak maksadıyla mescide giderse, attığı her adım sebebiyle bir derecesi yükseltilir ve bir günahı bağışlanır. Sizden biri, namaz kıldığı yerde bulunduğu süre içerisinde abdestini bozmadığı*

⁶⁷ Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 1/535.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 48; İbn Mâce, “Mesâcid”, 15.

⁶⁹ Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratu'l-ukbâ*, 8/636-637; Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 2/1027.

⁷⁰ Nesâî, “Mesâcid”, 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/285.

⁷¹ Buhârî, “Cihâd”, 72; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/270.

⁷² Müslim, “Mesâcid”, 278; Ebû Dâvûd, “Salât”, 48; İbn Mâce, “Mesâcid”, 15.

⁷³ Müslim, “Mesâcid”, 279-280-281.

⁷⁴ A'meş (ö. 148/765): Asıl adı Süleymân b. Mihrân el-Kûfî'dir. Hadis ve fıkıh alanlarındaki bilgisiyyle tanınan tâbiîn nesline mensup bir âlimdir. Hadis rivayetinde sika olduğu ifade edilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/226-238.

⁷⁵ Ebû Sâlih Zekvân b. Abdillâh (ö. 101/719-20): Semmân lakabıyla da bilinir. Tâbiîn nesline mensup hadis hâfızıdır. Medine'nin ileri gelen âlimlerinden biridir. Hadis münekkitleri tarafından hadis rivayetinde sika olarak değerlendirilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/36-37.

⁷⁶ Ebû Hüreyre: Asıl adı Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî'dir. Çok hadis rivayet etmesiyle tanınan ve ashâb-ı Suffe'den olan sahâbîdir. Ebû Hüreyre künyesiyle meşhur olmuştur. Binden fazla hadis rivayet eden sahâbe arasında ilk sırayı almaktadır. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/578-590.

ve kimseye eziyet etmediği müddetçe melekler onun için: 'Allah'ım onu bağışla! Allah'ım ona merhamet et!' diyerek dua ederler. Sizden biri, namazı beklediği sürece namaz kılıyor gibi sevap kazanır.'⁷⁷

Hadisin bütün kaynaklardaki müşterek tariki; A'meş, Ebû Sâlih ve Ebû Hüreyre olmak üzere üç râviden oluşmaktadır. Bununla birlikte senedin ibtidâsında (senedin müellif tarafı) A'meş'ten önce farklı râviler zikredilmiştir. Meselâ hadisin senedinde, Buhârî'de A'meş'ten bir önceki râvi Cerîr b. Abdilhamîd⁷⁸ iken; Müslim, İbn Mâce (ö. 273/887) ve Ahmed b. Hanbel'de ise Ebû Muâviye'dir.⁷⁹

Hadisin isnadı şeyhaynın (Buhârî ve Müslim) şartlarına göre sahihtir.⁸⁰ Hadis, İbn Mâce'de aynı senetle sadece "Sizden birinin cemaatle kıldığı namaz, işyerinde ve evinde kıldığı namazdan yirmi küsur derece daha sevaptır."⁸¹ ifadeleriyle geçmektedir. Son dönem hadis âlimlerinden Elbânî (ö. 1999), İbn Mâce'deki bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.⁸² Hadis, İbn Mâce'deki benzer içeriğiyle aynı senetle Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned*'inde,⁸³ farklı senetlerle ise İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*⁸⁴ ve Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemü'l-kebir*⁸⁵ adlı eserlerinde zikredilmiştir.

Hadisin aynı senetle Buhârî'nin bir rivayeti⁸⁶ ile Müslim,⁸⁷ Ahmed b. Hanbel⁸⁸ ve İbn Mâce'deki⁸⁹ rivayetinde, cemaatle namazın faziletiyle ilgili sayısal değer olarak "yirmi küsur" ifadesi geçmektedir. Müslim, aynı

⁷⁷ Buhârî, "Büyü", 49; Müslim "Mesâcid", 272; İbn Mâce, "Mesâcid", 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/80.

⁷⁸ Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804): Ebû Abdillâh ed-Dabbî ismiyle de bilinir. Hadis hafızıdır. Birçok tâbiünden hadis rivayet etmiştir. Hadis rivayetinde güvenilirliği konusunda âlimler ittifak etmişlerdir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/9-18.

⁷⁹ Ebû Muâviye: (ö. 195/810): Asıl adı Muhammed b. Hâzım ed-Darîr el-Kûfî'dir. Hadis hâfızı olarak bilinir. Mürjic'e'nin önde gelen temsilcilerinden olduğu zikredilmiştir. A'meş başta olmak üzere birçok tâbiünden hadis rivayet etmiştir. Hadis otoriteleri tarafından sika (güvenilir) olduğu hususunda ittifak edilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/73-78.

⁸⁰ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisyye*, 12/399.

⁸¹ İbn Mâce, "Mesâcid", 16.

⁸² Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahihu Süneni İbn Mâce* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1417/1997), 1/242.

⁸³ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru'l-Hicr, 1420/1999), 4/163.

⁸⁴ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebi Şeybe, *el-Musannef*, thk. Hamd b. Abdillâh el-Cuma'- Muhammed b. İbrâhîm el-Luheydân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004), 3/540.

⁸⁵ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.), 10/129.

⁸⁶ Buhârî, "Büyü", 49.

⁸⁷ Müslim "Mesâcid", 272.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/80.

⁸⁹ İbn Mâce, "Mesâcid", 16.

ifadenin geçtiği diğer bazı rivayetlerin isnadına *Sahih*'inde yer vermiştir.⁹⁰ Bu rivayetlerde geçen “بُضْعُ” kelimesi “küsür” anlamına gelmekte ve bir görüşe göre üçten ona kadar, diğer bir görüşe göre ise beşten büyük ondan küçük bir değeri ifade etmektedir.⁹¹ Hadisin aynı senetle Buhârî'de geçen diğer rivayetleri⁹² ile Ebû Dâvûd'daki rivayetinde ise “yirmi beş” ifadesi geçmektedir.⁹³

Cemaatle kılınan namazın fazilet derecesiyle ilgili olarak “yirmi küsur” ifadesinin geçtiği bu rivayette, cami ve mescit dışında da cemaatle namazın faziletli olduğu zikredilmiştir. Ayrıca hadise göre, mescide giderken atılan adım sayısına ve mescitte bekleme süresine göre hadiste geçen “yirmi küsur” ifadesinin sayısal değer olarak değişkenlik gösterebileceği söylenebilir.

3. Cemaatle Namazın Fazilet Derecesini Yirmi Dört Olarak İfade Eden Rivayetler

Namazın cemaatle kılınmasının fazileti hususunda bazı rivayetlerde yirmi dört ifadesi geçmektedir. Senet yönüyle hem Hz. Peygamber'e hem de sahâbeye nispet edilerek nakledilen bu rivayetler şöyledir:

a) Sehl b. Osmân⁹⁴ > Rebî' b. Bedr⁹⁵ > Cüreyri⁹⁶ > Ebû Nadre⁹⁷ tarikiyle Zeyd b. Sâbit⁹⁸ Resûlullah'tan şöyle işittiğini nakletmiştir: “*Cemaatle kılı-*

⁹⁰ Bk. Müslim, “Mesâcid”, 250.

⁹¹ Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), “b-d-a”, 50.

⁹² Buhârî, “Salât”, 87; “Ezân”, 30.

⁹³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 48.

⁹⁴ Sehl b. Osman (ö. 235/849): Ebû Mes'ûd el-Askerî künyesiyle de bilinir. Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a onu rivayette sadûk (genellikle güvenilir) olarak nitelendirmiştir. İbn Hibbân da sika râvilerle ilgili eserinde ona yer vermiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/454-455.

⁹⁵ Rebî' b. Bedr b. Amr: Künyesi Ebû'l-A'lâ'dır. Hadis münekkitleri onun hakkında “zayıf, vâhi'l hadîs, metrûkû'l-hadîs” gibi cerhedici tabirler kullanmıştır. Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 4/507-518.

⁹⁶ Saîd b. İyâs el-Cüreyri el-Basrî (ö. 144/761): Yaşadığı dönemde Basra'nın önde gelen âlimlerden biridir. Ahmed b. Hanbel'e göre Basra muhaddislerindedir. Yahyâ b. Maîn onun sika olduğunu ifade etmiştir. Ancak Ebû Hâtim ve İbn Adî, vefat etmeden önce onun hafızasının zayıfladığını belirtmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/153-156.

⁹⁷ Ebû Nadre Münzir b. Mâlik b. Kut'a el-Abdî (ö. 108/726): Tâbiin dönemi muhaddislerindedir. Basra'nın önde gelen âlimlerindedir. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel hayırdan başka bir şey bilmediğini, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî ve Nesâî onun sika olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibbân ise fasih bir kimse olduğunu, fakat rivayetlerinde hata ettiğini ileri sürmüştür. Ukaylî ve İbn Adî onu zayıf râvilere dair eserlerine almakla beraber aleyhinde bir şey söylememişlerdir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/529-532; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 28/508-510. Ayrıca bk. İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 9/590-591.

⁹⁸ Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665): Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerindedir. Hz. Peygamber'in emriyle İbrânice'yi öğrenmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.s.) zama-

*nan namaz, bir kimsenin tek başına kıldığı namazdan yirmi dört kat daha faziletlidir. Bu, kendi kıldığı namaz ile (toplam) yirmi beş (pay) eder.*⁹⁹

Taberânî'nin, *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde geçen bu rivayet, isnat yönüyle zayıf kabul edilmiştir. Çünkü râvilerden Rebî' b. Bedr'in hadis rivayetinde zayıf olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Hadis münekkitleri onun hakkında “zayıf, vâhi'l hadîs,¹⁰¹ metrûkü'l-hadîs”¹⁰² gibi cerhedici tabirler kullanmıştır.¹⁰³

b) Abdürrezzâk¹⁰⁴ > Ma'mer¹⁰⁵ > Hasen'dan dinleyen biri > Hasen¹⁰⁶ tarikiyle Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Cemaatle kılınan namaz, bir kimsenin tek başına kıldığı namazdan yirmi dört kat daha faziletlidir.*”¹⁰⁷

Sadece Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde yer alan bu rivayet, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-Metâlibü'l-âliye* adlı eserine yapılan tahkik çalışmasında ifade edildiği üzere mürseldir.¹⁰⁸ Çünkü râvilerden Hasen, sahâbeyi zikret-

---

nında Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberleyen ensara mensup dört kişiden biridir. Özellikle fıkıh ve hadis alanında ilim ve fetva ehli olan sahâbiler arasında zikredilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/426-441.

⁹⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 5/158-159.

¹⁰⁰ Ebü'l-Hasen Nürüddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2001), 2/126.

¹⁰¹ Vâhi'l hadîs: Sika (güvenilir) biri olduğu hiç söylenmemiş olmakla birlikte etkileyici bir sebepten dolayı zayıf olduğu bildirilen râvi hakkında kullanılan bir tabirdir. İbn Hacer böyle bir râvinin rivayet ettiği hadislerin hiçbir surette alınamayacağını ifade etmiştir. Bk. Abdullâh Aydınlu, *Hadis Isulahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 327.

¹⁰² Metrûk: Yalan söylemekle itham edilen râviyi veya onun naklettiği rivayeti ifade eden hadis terimidir. Metrûkü'l-hadîs ifadesi de cerh nitelikli bir lafız olup bununla hem râvinin kendisinin hem de rivayetlerinin terk edilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Bk. Mehmet Efendioğlu, “Metrûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/415.

¹⁰³ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 4/507-518.

¹⁰⁴ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/826-27): Meşhur Yemenli muhaddistir. Kaynaklarda “âlimü'l-Yemen, hâfızı'l-kebir” gibi unvanlarla anılır. Hadis ilmindeki yeri dolayısıyla birçok ulemâ tarafından övülmüştür. Hadis ilminde sika olarak tanınır. *el-Musannef* adlı hadis eseri vardır. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/563-580.

¹⁰⁵ Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770): Hasan-ı Basrî'nin cenaze namazında bulunduktan sonra genç yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Hadis hâfızıdır. Hadis ve fıkıh alanındaki ilmiyle tanınır. Hadis ilminde sika olarak bilinir. *el-Câmi'* adlı bir hadis kitabı bulunmaktadır. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/5-18.

¹⁰⁶ Hasan-ı Basrî (ö. 110/728): Basralı meşhur âlimdir. Zâhid kişiliği ile tanınır. Pek çok sahâbiden hadis rivayet eden Hasan-ı Basrî tâbiünün en faziletliilerinden biri olarak kabul edilir. Hadis ilminde sika olarak bilinir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/563-588.

¹⁰⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/523.

¹⁰⁸ Mürsel: Tâbiünden bir râvinin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahâbînin ismi-

meden doğrudan Hz. Peygamber'den rivayette bulunmuştur. Ayrıca rivayetin senesinde inkıtâ bulunmaktadır. Çünkü Ma'mer, hadisi kimden aldığını zikretmemiştir.¹⁰⁹ Dolayısıyla rivayet isnat yönüyle zayıftır.

c) Hâlid¹¹⁰ > Dâvûd¹¹¹ > Saîd b. Müseyyeb¹¹² tarihiyle Ebû Hüreyre'nin şöyle dediği nakledilmiştir: “*Cemaatle kılınan namazın fazileti, bir kimsenin tek başına kıldığı namazdan yirmi dört derece daha fazladır.*”¹¹³

Bu rivayet sadece İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef* inde geçmektedir. Söz konusu hadis, Ebû Hüreyre'ye isnat edildiği için mevkufur.¹¹⁴ İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-âliye* adlı eserine yapılan tahkik çalışmasında belirtildiği üzere, râvilerden Hâlid el-Ahmer'in sika (güvenilir) olmakla birlikte bazen rivayette vehmettiği,¹¹⁵ diğer bir râvi Dâvûd'un da sika ve mütkın (hadis rivayetinde güvenilir ve titiz) olmakla birlikte ezberinden rivayette bulunduğu bazen vehmettiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu hadis, sika râvilerin Ebû Hüreyre'den Hz. Peygamber'e isnatla merfû¹¹⁶ olarak rivayet ettikleri hadisler muhalif olduğu için şâz bir rivayettir.¹¹⁷ Dolayısıyla bu rivayet, isnat yönüyle zayıftır.

Cemaatle namazın fazilet derecesini “yirmi dört” olarak ifade eden bu

---

ni atlayarak naklettiği hadistir. Bk. Salahattin Polat, “Mürsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/52.

¹⁰⁹ Bk. Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idî'l-mesâni-di's-semâniye*, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdulazîz eş-Şuserî vd. (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1429/1998), 3/690.

¹¹⁰ Ebû Hâlid el-Ahmer (ö. 189/804): Asıl adı Süleyman b. Hayyân el-Ezdi'dir. Ebû'l-Hasen el-İclî'ye göre sikadır. Nesâî onun hakkında “leyse bihi be's” (zararı yok), Ebû Hâtim “sadûk” (genellikle güvenilir), Yahyâ b. Maîn ve İbn Adî ise “sadûk ve leyse bi-hüccetin” (hadisi delil olmaz) tabirini kullanmıştır. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/19-21; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 11/394-398.

¹¹¹ Dâvûd b. Ebî Hind (ö. 140/757): Asıl adı Dînâr b. Azâfir'dir. Enes b. Mâlik'i görmüştür. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim, Ebû'l-Hasen el-İclî ve Nesâî onun sika olduğunu ifade etmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/376-379; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 8/461-466.

¹¹² Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713): Medineli meşhur tâbiîn fakihlerinden biridir. Rivayet ettiği hadisler bütün hadis kitaplarında yer almıştır. Hadis ilminde sika, sebt, hüccet gibi ifadelerle anılmıştır. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/217-246.

¹¹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/540.

¹¹⁴ Mevkuf hadis: Sahâbenin sözü ve fiili anlamında hadis terimidir. Bk. Abdullâh Aydın, “Mevkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/437.

¹¹⁵ Vehim: Râvinin çok yanlışması anlamında hadis terimidir. Bk. Bünyamin Erul, “Vehim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/616.

¹¹⁶ Merfû hadis: Hz. Peygamber'e nispet edilen söz ve haber anlamında hadis terimidir. Bk. Abdullâh Aydın, “Merfû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/180.

¹¹⁷ Bk. İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, 3/690.

rivayetler yukarıdaki değerlendirmelerde görüldüğü üzere hadis otoriteleri tarafından senet ve metin yönüyle muteber olarak değerlendirilmemiştir.

4. Cemaatle Namazın Fazilet Derecesini Yirmi Dört veya Yirmi Beş Olarak İfade Eden Rivayetler

Cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan daha faziletli olduğu konusundaki bazı rivayetlerde sayısal değer olarak yirmi dört veya yirmi beş ifadesi geçmektedir. Hz. Peygamber'e ve sahâbeye nispet edilen bu rivayetler şöyledir:

a) Yûnus b. Ebî İshâk¹¹⁸ > Babası¹¹⁹ > Abdullâh b. Ebî Basîr > Babası¹²⁰ > Übey b. Kâ'b tarikiyle Resûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Bir kimsenin cemaatle kıldığı namaz, tek başına kıldığı namazdan yirmi dört veya yirmi beş derece daha üstündür.*”¹²¹

Son devir hadis âlimlerinden Şuayb el-Arnaût, İbn Mâce'nin *Sünen*'ine yaptığı tahkik çalışmasında, râvilerden Abdullâh b. Ebî Basîr'in rivayet yönüyle meçhul olması nedeniyle bu hadisin isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹²² Abdullâh b. Ebî Basîr'in meçhul olarak ifade edilmesi ise, kendisinden sadece bir râvinin rivayette bulunması sebebiyledir.¹²³ Nitekim Zehebî (ö. 748/1348), zayıf râvilere dair *Mizânü'l-i'tidâl* adlı eserinde mezkûr râvinin sadece Ebû İshâk rivayetleriyle bilindiğini ifade etmiştir.¹²⁴ Aynı ifade, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-kemâl* ile İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserinde de zikredilmiş, bununla birlikte İbn Hibbân ile Ebû'l-Hasen el-İclî'nin onun hakkında sika (güvenilir) dediklerine atıfta bulunulmuştur.¹²⁵

¹¹⁸ Yunus b. Ebî İshâk (ö. 157/773): Tâbiînün küçüklerinden sayılır. İbn Hibbân onu *es-Şikât* adlı eserinde zikretmiştir. Yahyâ b. Maîn onun sika olduğunu ifade etmiştir. Onun hakkında Nesâî “leyse bihi be's” (zararı yok), Ebû Hâtîm ise “sâdük ancak lâ yuhteccü bi-hadisih” (hadisi delil olmaz) demiştir. Yahyâ b. Kattân da onda gaflet olduğunu belirtmiştir. İbn Adî onu zayıf râvilere dair eserinde zikretmiş ve onun rivayetlerinin hasen olduğunu ifade etmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/26-27; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 32/488-493; İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 10/483-485.

¹¹⁹ Ebû İshâk Amr b. Abdillâh es-Sebî'nin tercüme-i hâli için bk. 25 numaralı dipnot.

¹²⁰ Ebû Basîr el-Abdî el-Kûfi: Sahâbeden Übey b. Kâ'b, Ali b. Ebî Tâlib ve Eş'as b. Kays'tan rivayette bulunmuştur. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce onun rivayetlerine yer vermiştir. İbn Hibbân onu *es-Şikât* adlı eserinde zikretmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 33/81-82.

¹²¹ İbn Mâce, “Mesâcid”, 16.

¹²² Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), 1/505.

¹²³ Meçhul terimi için bk. Emin Aşıkutlu, “Meçhul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/286-288; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 172-173.

¹²⁴ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 2/398.

¹²⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 14/339-340; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/309.

Rivayet metin yönüyle de değerlendirilmiştir. İbn Hacer, rivayette geçen “yirmi dört” veya “yirmi beş” ifadesinin râvinin şüpheye düşmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir.¹²⁶ Elbânî de İbn Mâce’nin *Sünen*’ine yaptığı tahkik çalışmasında; rivayetin hasen;¹²⁷ diğer bir eserinde ise başka bir rivayette geçmediği için buradaki “yirmi dört” ifadesinin “münker” olduğunu belirtmiştir.¹²⁸ Buradaki “münker” ifadesi, zayıf râvinin güvenilir râvilerle muhalif olarak rivayette bulunması anlamındadır.¹²⁹

b) Ebû İshâk > Ebü’l-Ahves¹³⁰ > tarikiyle Abdullâh b. Mes’ûd’un¹³¹ şöyle dediği nakledilmiştir: “*Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi dört veya yirmi beş derece daha üstündür.*”¹³²

İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde geçen bu rivayet Abdullâh b. Mes’ûd’a isnat edildiği için mevkuftur. Rivayetin isnadı sika (güvenilir) râvilerden oluştuğu için sahih olmakla birlikte Ebü’l-Ahves > Abdullâh b. Mes’ûd tarikiyle nakledilen ve fazilet derecesini yirmi beş olarak ifade eden merfû hadislere¹³³ muhaliftir. Bu sebeple bu rivayetin şâz olduğu ve buna bağlı olarak da zayıf olduğu ifade edilebilir.

5. Cemaatle Namazın Fazilet Derecesini Yirmi Beş Olarak İfade Eden Rivayetler

Bazı rivayetlerde cemaatle kılınan namazın fazilet derecesi olarak yirmi beş ifadesi geçmektedir. Sahâbeden Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Âişe ve Abdullâh b. Mes’ûd tarafından Hz. Peygamber’e isnat edilerek nakledilen bu rivayetler şöyledir:

5.1. Ebû Hüreyre Rivayetleri

a) İbn Şihâb ez-Zührî¹³⁴ > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Hüreyre tarikiyle

¹²⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/155.

¹²⁷ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, h. 1417), 149.

¹²⁸ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd* (Kuveyt: Müessesetü Geras, 1423/2002), 3/77.

¹²⁹ Münker terimi için bk. Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/13-14.

¹³⁰ Ebü’l-Ahves (ö. 90/708): Asıl adı Avf b. Mâlik b. Nadle el-Cüşemî’dir. Tâbiîn dönemi râvilerindedir. Abdullâh b. Mes’ûd, Ebû Hüreyre ve Ebû Mûsâ el-Eş’arî gibi sahâbenin önde gelen isimlerinden rivayette bulunmuştur. Rivayette sika olduğu belirtilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/337.

¹³¹ Abdullâh b. Mes’ûd (ö. 32/652-53): İlk Müslümanlardandır. Tefsir, fıkıh ve hadis ilminde önemli bir yeri olan sahâbidir. Hz. Peygamber’le olan yakın münasebeti sebebiyle ondan birçok hadis rivayet etmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1/461-500.

¹³² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/541.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/476; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 10/127.

¹³⁴ İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742): Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî tâbiîn döneminin önemli muhaddislerinden biridir. Hadisleri tedvin eden

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: *"Cemaatle kılınan namaz, sizden birinin tek başına kıldığı namazdan yirmi beş cüz daha faziletlidir. Gece ve gündüz melekleri sabah namazında bir araya gelirler."*¹³⁵

Cemaatle namazın fazilet derecesini yirmi beş olarak ifade eden Ebû Hüreyre rivayetleri içinde sadece bu rivayet müttefekun aleyhtir.¹³⁶ Rivayetinin bütün kaynaklardaki müşterek tariki, İbn Şihâb ez-Zühri > Saîd b. Müseyyeb > Ebû Hüreyre şeklindedir. Hadisin isnadı, şeyhaynın şartlarına göre sahihtir.¹³⁷

b) A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre tarikiyle Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: *"Bir kimsenin cemaatle kıldığı namaz, evinde ve işyerinde kıldığı namazdan yirmi beş kat daha sevaptır. Şöyle ki, kişi güzelce abdest alıp, sonra sadece namaz kılmak amacıyla mescide giderse attığı her adım sebebiyle bir derece yükseltilir ve bir hatası da silinir. Namazını kıldıktan sonra namaz kıldığı yerde kaldığı sürece melekler ona: Allah'ım onu bağışla! Allah'ım ona merhamet et! diyerek dua ederler. Sizden birisi namazı beklediği sürece namaz kılyor gibidir."*¹³⁸

Nevevî, *Hulâsa* adlı eserinde bu hadisin müttefekun aleyh olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹ Ancak aynı senetle Müslim'de geçen rivayette cemaatle namazın fazilet derecesi "yirmi küsur" olarak ifade edilmiştir. Sahih olduğu belirtilen¹⁴⁰ yukarıdaki rivayette ise yirmi beş ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla bu hususta müttefekun aleyh olan hadis, cemaatle namazın fazilet derecesini "yirmi küsur" olarak ifade eden rivayettir.¹⁴¹

Buhârî ve Ebû Dâvûd'da, A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre tarikiyle nakledilen bu rivayette, cemaatle namazın fazilet derecesiyle ilgili sayısal değer olarak yirmi beş ifadesi geçmektedir. Hadisin aynı senetle Buhârî'nin bir rivayeti¹⁴² ile Müslim,¹⁴³ Ahmed b. Hanbeli¹⁴⁴ ve İbn Mâce'deki¹⁴⁵ riva-

---

ilk kişi olarak tanınır. Hadis ilminde sika oluşu hususunda ihtilaf yoktur. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/326-350.

¹³⁵ Buhârî, "Ezân", 31; Müslim, "Mesâcid", 245, 246; Tirmizî, "Salât", 47; Nesâî, "Salât", 21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/19; İmam Mâlik, "Salâtü'l-cemâa", 2.

¹³⁶ Müttefekun aleyh: Bir hadisin hem Buhârî hem Müslim'in *el-Câmi'u's-sahih*'lerinde yer aldığı ifade eden terimdir. Bk. Ahmet Yücel, "Müttefekun aleyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/224.

¹³⁷ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisîyye*, 13/53.

¹³⁸ Buhârî, "Ezân", 30; Ebû Dâvûd, "Salât", 48. Ayrıca bk. Buhârî, "Salât", 87.

¹³⁹ Nevevî, *Hülâsatü'l-ahkâm*, 2/648.

¹⁴⁰ Elbânî, *Sahihu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 2/711.

¹⁴¹ Buhârî, "Büyü", 49; Müslim "Mesâcid", 272. Ayrıca bk. İbn Mâce, "Mesâcid", 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/80.

¹⁴² Buhârî, "Büyü", 49.

¹⁴³ Müslim "Mesâcid", 272.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/80.

¹⁴⁵ İbn Mâce, "Mesâcid", 16.

yetinde ise aynı hususla ilgili olarak “yirmi küsur” ifadesi geçmektedir. Hadis şârihlerine göre bu iki farklı ifade arasında bir tezat yoktur. Çünkü “küsur” anlamına gelen “بُضْعٌ” kelimesi beş veya yedi rakamlarına râcidir. Bir kısım ulemâya göre “yirmi beş” ile ilgili rivayetlerin çokluğu nedeniyle söz konusu kelimenin beş rakamına, bazılarına göre ise “yirmi yedi” sayısında ziyadelik olduğundan yedi rakamına râci olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁶ Nitekim “بُضْعٌ” kelimesi Arapça’da, bir görüşe göre üçten ona kadar, diğer bir görüşe göre ise beşten büyük ondan küçük bir değeri ifade etmektedir.¹⁴⁷ Bundan dolayı olsa gerektir ki Nevevî¹⁴⁸ başta olmak üzere bir kısım ulemâ, yukarıdaki rivayeti müttefekun aleyh kapsamında değerlendirmiştir.¹⁴⁹

c) Eflah b. Humeyd¹⁵⁰ > Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr¹⁵¹ > Selmân el-Eğarr¹⁵² > Ebû Hüreyre tarikiyle Resûlullah’ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan yirmi beş namaza denktir.*”¹⁵³

Bu rivayet, Müslim ve Ahmed b. Hanbel’de geçmektedir. Hadisin isnadı şeyhaynın (Buhârî ve Müslim) şartlarına göre sahihtir.¹⁵⁴

d) Ebû Abdillâh¹⁵⁵ > Nâfi‘¹⁵⁶ > Ebû Hüreyre tarikiyle Resûlullah’ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*İmamla kılınan namaz, tek başına*

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/155; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü’s-sâri li-şerhi Sahîhi’l-Buhârî* (Mısır: Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, h. 1323), 2/26; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 1/630.

¹⁴⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, “b-d-a”, 50.

¹⁴⁸ Nevevî, *Hülâsatü’l-ahkâm*, 2/648.

¹⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *Neylü’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbâr*, nşr. İsamüddîn es-Sabâbetî (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1413/1993), 3/152.

¹⁵⁰ Eflah b. Humeyd b. Nâfi‘ (ö. 158/77): Ebû Abdîrrahman künyesiyle de bilinir. Rivayette sika olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 3/321-323.

¹⁵¹ Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm (ö. 120/737): Tâbiîn neslinin küçüklerinden sayılır. Bundan dolayı tâbiîn neslinden rivayette bulunmuştur. Sika olduğu ifade edilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 5/313-314.

¹⁵² Selmân el-Eğarr: Tâbiîn neslindedir. Ebû Abdillâh el-Medenî el-Cühenî künyesiyle de bilinir. Daha çok Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayette bulunmuştur. Rivayette sika olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 11/256-258; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 2/69.

¹⁵³ Müslim, “Mesâcid”, 247; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/752.

¹⁵⁴ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü’l-hadisîyye*, 16/137.

¹⁵⁵ Ebû Abdillâh (ö. 144/761): Asıl adı Mûsâ b. Abdillâh el-Cühenî el-Küfî’dir. İbn Abdurrahman ve Ebû Seleme künyeleriyle de bilinir. Tâbiîn ileri gelenlerinden rivayette bulunmuştur. Hadis âlimleri rivayette sika olduğu hususunda ittifak etmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 29/95-97.

¹⁵⁶ Nâfi‘ (ö. 117/735): Abdullâh b. Ömer’in azatlı kölesidir. Tâbiîn dönemi hadis ve fıkıh alanında Medine’nin önde gelen âlimlerindedir. Hadis rivayetinde sika olduğu hususunda ittifak vardır. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 5/95-101.

kılınan namazdan yirmi beş namaz daha faziletlidir."¹⁵⁷

Müslim ve Ahmed b. Hanbel'de geçen bu hadis sahihtir.¹⁵⁸ Çünkü hadisin isnadı sahih, ricâli de sikadır.¹⁵⁹

e) Şu'be¹⁶⁰ > Mûsâ b. Ebî Osmân¹⁶¹ > Ebû Yahyâ¹⁶² > Ebû Hüreyre tarihiyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Müezzîn, sesinin ulaştığı yer ölçüsünde bağışlanır. Kuru ve yaş (ne varsa hepsi) onun lehine şahitlik eder. (Cemaatle) namaza katılan kimseye de yirmi beş namaz sevabı yazılır ve iki namaz arasındaki günahları da affedilir.*"¹⁶³

Elbânî, hadisin sahih olduğunu ancak isnadının hasen olduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre hadisin râvileri, Mûsâ b. Ebî Osmân dışında sika ve marufturlar.¹⁶⁴ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ise onun hakkında "şeyh" tabirini kullanmıştır.¹⁶⁵ Hadis ilminde genel yaklaşıma göre şeyh, ta'dîlin en aşağı derecelerini ifade etmektedir.¹⁶⁶ Kendisine unutkanlığın galip geldiği yaşlı kimseler için şeyh tabiri kullanılır.¹⁶⁷ Şuayb el-Arnaût da, hadisin sahih olmakla birlikte râvilerden Mûsâ b. Ebî Osmân sebebiyle isnadın ceyyid olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁸ Hadis terimi olarak ceyyid, muhaddislerin genel değerlendirmesine göre hasenden üstün ve sahihe yakın anlamında kullanılmıştır. Diğer bir ifadeyle bu terim, hasenden üstün olmakla birlikte

¹⁵⁷ Müslim, "Mesâcid", 248; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/146.

¹⁵⁸ Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 2/714.

¹⁵⁹ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisîyye*, 13/127.

¹⁶⁰ Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776): Tebeu't-tâbiin neslinden muhaddis ve ricâl âlimidir. Hadis alanındaki bilgisi dolayısıyla "emîrül-mü'minîn fi'l-hadis" diye anılmıştır. İhtiyatı sebebiyle sadece sika olarak tanıdığı kimselerden hadis almıştır. Rivayet konusunda hakkında olumsuz bir ifade bulunmamaktadır. Bk. Zehebî, *Siyeru'l-âlemi'n-nübelâ*, 7/202-228.

¹⁶¹ Mûsâ b. Ebî Osmân et-Tebbân: Tâbiinin ileri gelenlerinden rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân onun sika olduğunu ifade etmiştir. İbn Ebî Hâtim ise onun hakkında "şeyh" tabirini kullanmıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 29/114-115.

¹⁶² Ebû Yahyâ el-Mekkî: Ebû Hüreyre'den rivayette bulunmuştur. Sem'ân el-Eslemî ismiyle bilinir. İbn Hibbân onun sika olduğunu ifade etmiştir. Bir kısım ulemâ ise onun meçhul biri olduğunu belirtmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 34/404-405; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/608.

¹⁶³ Ebû Dâvûd, "Salât", 31; İbn Mâce, "Ezân", 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/604; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/584; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1998), 4/551.

¹⁶⁴ Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, 2/443.

¹⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 29/114-115.

¹⁶⁶ Ahmet Yücel, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/50.

¹⁶⁷ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 294.

¹⁶⁸ Bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), 1/387.

sahih derecesine ulaştığında tereddüt edilen hadisler için kullanılır.¹⁶⁹

f) İbn Aclân¹⁷⁰ > Ka'kâ¹⁷¹ > Ebû Sâlih¹⁷² > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi beş derece daha faziletlidir.*”¹⁷³

Ahmed b. Hanbel'de geçen bu rivayetin sahih olduğu ancak isnadının Muhammed b. Aclân'dan dolayı kavî¹⁷⁴ olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁵ Çünkü Muhammed b. Aclân, bazı hadisçilere göre sika kabul edilmiş, bazı hadisçiler ise onun hafızasının zayıflığından söz etmiştir.¹⁷⁶ Hadis ilminde kavî, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali, olmama ihtimalinden daha çok olan rivayettir. Buna göre kavî, sahih ve hasen yerine kullanılan bir ıstılahtır.¹⁷⁷

5.2. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetleri

a) İbnü'l-Hâd¹⁷⁸ > Abdullâh b. Habbâb¹⁷⁹ > Ebû Saîd el-Hudrî¹⁸⁰ tarikiyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Cemaatle*

¹⁶⁹ Bk. M. Yaşar Kandemir, “Ceyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/469; Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 50.

¹⁷⁰ Muhammed b. Aclân (ö. 148/765): Tâbiîn dönemi muhaddislerindedir. Birçok hadis âlimi onu rivayette sika kabul etmiş, fakat bazı hadisçiler hafızasının zayıflığından söz etmiştir. Bundan dolayı bazı ulemâ onun hadislerinin sahih niteliğinde değilse de hasen derecesinden daha aşağı olmadığını ifade etmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/317-322.

¹⁷¹ Ka'kâ' b. Hakîm el-Kinânî: Muhaddis tâbiüdür. Hz. Âişe, Abdullâh b. Ömer, Câbir b. Abdillâh gibi sahâbeden rivayette bulunmuştur. Hadis âlimleri rivayette sika olduğu hususunda ittifak etmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 23/623-624; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/443.

¹⁷² Ebû Sâlih (ö. 101/719-20): Tam adı Ebû Sâlih Zekvân b. Abdullâh'tır. Semmân lakabıyla da bilinir. Tâbiîn nesline mensup hadis hâfızıdır. Medine'nin ileri gelen âlimlerinden biridir. Ebû Hüreyre başta olmak üzere birçok sahâbeden hadis rivayet etmiştir. Hadis münekkithleri tarafından hadis rivayetinde sika (güvenilir) olarak değerlendirilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/36-37.

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/897.

¹⁷⁴ Hadis ilminde kavî, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali, olmama ihtimalinden daha yüksek olan rivayettir. Buna göre kavî, sahih ve hasen yerine kullanılan bir ıstılahtır. Bk. Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 148.

¹⁷⁵ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisîyye*, 16/433-434.

¹⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/317-322.

¹⁷⁷ Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 148.

¹⁷⁸ İbnü'l-Hâd (ö. 137/754): Asıl adı Yezîd b. Abdillâh b. Üsâme b. el-Hâd el-Leysî'dir. Hadis rivayetinde sika olarak bilinir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/188-189.

¹⁷⁹ Abdullâh b. Habbâb (ö. 101/719): Tâbiîn dönemi hadis râvilerindedir. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayette bulunmuştur. Hadis ilminde sika olarak bilinir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/325-326.

¹⁸⁰ Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94): En çok hadis rivayet eden yedi sahâbiden biridir. Medine müftüsü olarak bilinir. Fıkıh ve hadis ilminde temayüz etmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/168-172.

kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi beş derece daha faziletlidir."¹⁸¹

Hadis külliyyatı içerisinde sadece Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhâkî'de (ö. 458/1066) aynı müşterek senetle geçen bu hadisin isnadı sahih, ricâli de sikadır. Ayrıca hadisin ricâli şeyhaynın râvilerindedir.¹⁸²

b) Ebû Muâviye > Hilâl b. Meymûn¹⁸³ > Atâ b. Yezîd¹⁸⁴ > Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: *"Cemaatle kılınan namaz, (cemaatsiz kılınan) yirmi beş namaza denktir. Bir kimsenin rükû ve secdelerini tam yaparak kırdaki kıldığını namazı, elli namaz sevabına ulaşır."*¹⁸⁵

Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), *Müstedrek* adlı eserinde bu hadisin şeyhaynın şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶ Elbânî de hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷ Nevevî¹⁸⁸ ve Zeylaî (ö. 762/1360)¹⁸⁹ ise, hadisin isnadının ceyyid¹⁹⁰ olduğunu belirtmiştir. Bu hüküm, hadisin râvilerinden Hilâl b. Meymûn'dan dolayıcıdır.¹⁹¹ Çünkü Hilâl b. Meymûn'un hadis ilminde durumu ihtilaflıdır. Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve İbn Hibbân onun sika olduğunu söylerken; Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ise onun hakkında "leyse bi'l-kaviy (kuvvetli değildir) ancak hadisi i'tibar için yazılabilir." demiştir.¹⁹²

¹⁸¹ Buhârî, "Ezân", 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/152, 154.

¹⁸² Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisîyye*, 18/88.

¹⁸³ Hilâl b. Meymûn: Hilâl b. Meymûn el-Cühenî'dir. Ebû Ali veya Ebû Muğîre künyesiyle de bilinir. Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve İbn Hibbân sika olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim er-Râzî ise onun hakkında "leyse bi'l-kaviy (kuvvetli değildir) ancak hadisi i'tibar için yazılabilir." demiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 30/349; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/291-292.

¹⁸⁴ Atâ b. Yezîd (ö. 105/723): Atâ b. Yezîd el-Leysî'dir. Ebû Yezîd künyesiyle de bilinir. Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbenin ileri gelenlerinden rivayette bulunmuştur. Hadis münekkitleri tarafından rivayette sika olduğu ittifakla ifade edilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 3/110.

¹⁸⁵ Ebû Dâvûd, "Salât", 48; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/44-45. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/539; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/326-327.

¹⁸⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/326-327.

¹⁸⁷ Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, 3/86-87.

¹⁸⁸ Nevevî, *Hülâsatü'l-ahkâm*, 1/647.

¹⁸⁹ Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avâme (Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997), 2/23.

¹⁹⁰ Ceyyid: Hasenden üstün ve sahihe yakın anlamında kullanılan hadis terimidir. Diğer bir ifadeyle hadis ilminde bu terim, hasenden üstün olmakla birlikte ancak sahih derecesine ulaştığından tereddüt edilen hadisler için kullanılır. Bk. Kandemir, "Ceyyid", 7/469; Aydınlı, *Hadis Isulahları Sözlüğü*, 50.

¹⁹¹ Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, 3/87.

¹⁹² Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 30/349; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/291-292.

Hadis aynı senetle İbn Mâce'nin *Sünen*'inde de "Bir kimsenin cemaatle kıldığı namaz, evinde kıldığı namazdan yirmi beş derece daha üstündür."¹⁹³ şeklinde nakledilmiştir. Elbânî, bu hadisin sahih olduğunu söylerken;¹⁹⁴ Şuayb el-Arnaût ise hadisin sahih olmakla birlikte isnadının Hilâl b. Meymûn'dan dolayı ceyyid olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁵

5.3. Hz. Âişe Rivayetleri

Yahyâ b. Saîd¹⁹⁶ > Abdurrahman b. Ammâr¹⁹⁷ > Kâsım b. Muhammed¹⁹⁸ > Hz. Âişe¹⁹⁹ tarikiyle nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi beş derece daha üstündür."²⁰⁰

Cemaatle namazın faziletiyle ilgili Hz. Âişe rivayeti, hadis kaynakları içinde sadece Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'de geçmektedir. Bununla birlikte hadisin râvileri sikadır.²⁰¹ Buna bağlı olarak da mezkûr hadisin isnadı sahihtir.²⁰²

5.4. Abdullâh b. Mes'ûd Rivayetleri

Katâde²⁰³ > Müverrik el-İclî²⁰⁴ > Ebü'l-Ahves > Abdullâh b. Mes'ûd

¹⁹³ İbn Mâce, "Mesâcid", 16.

¹⁹⁴ Elbânî, *Sahîhu Süneni İbn Mâce*, 1/242.

¹⁹⁵ Bk. İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1/504.

¹⁹⁶ Yahyâ b. Saîd (ö. 198/813): Yahyâ b. Saîd el-Kattân el-Basrî, hadis hâfızı ve ricâl âlimidir. Tâbiînin ileri gelenlerinden ders almıştır. Hadis ilminde sika oluşu hususunda en üst mertebedeki âlimler için kullanılan niteliklerle anılmıştır. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/175-188.

¹⁹⁷ Abdurrahman b. Ammâr: Abdurrahman b. Ammâr b. Ebü Zeynep et-Teymî el-Medenî ismiyle bilinir. Kâsım b. Muhammed ve Ebü Bekr b. Muhammed'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Yahyâ b. Saîd, Muhammed b. İshâk, Yezîd b. el-Hâd rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve İbn Hibbân onu rivayette sika olarak nitelendirmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 2/535.

¹⁹⁸ Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725): Kâsım b. Muhammed b. Ebü Bekr, Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir. Hadis münekkitleri rivayette sika (güvenilir) oluşu hususunda ittifak etmişlerdir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/53-60.

¹⁹⁹ Hz. Âişe: Hz. Ebü Bekir'in kızı ve Hz. Peygamber'in hanımıdır. Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetinin daha sonraki nesillere ulaştırılmasında büyük bir hizmeti olmuştur. Binden fazla hadis rivayet eden yedi sahâbînin dördüncüsüdür. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/135-201.

²⁰⁰ Nesâî, "İmâmet", 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/61.

²⁰¹ Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-ukbâ*, 10/489-490.

²⁰² Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1419/1998), 1/278.

²⁰³ Katâde b. Diâme (ö. 117/735): Tâbiîn döneminin meşhur müfessir ve muhaddislerindendir. Hadis otoriteleri tarafından rivayette sika olduğu ifade edilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/269-283.

²⁰⁴ Müverrik el-İclî (ö. 105/723): Müverrik b. Müşemric el-Basrî olarak da bilinir. Künyesi Ebü'l-Mu'temir'dir. Tâbiîn devri muhaddislerinden biridir. Hadis rivayetinde

tarikiyle nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Cemaatle kılınan namaz, bir kimsenin tek başına kıldığı namazdan yirmi beş kat daha faziletlidir.*” Bu, kıldığı bütün namazlarda böyledir.²⁰⁵

Hadis ulemâsı, cemaatle namazın fazilet dereceleri ile ilgili Abdullâh b. Mes‘ûd rivayetlerinin isnat sıhhati hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu rivayet Ebü'l-Ahves > Abdullâh b. Mes‘ûd tarikiyle Ahmed b. Hanbel²⁰⁶ başta olmak üzere İbn Huzeyme (ö. 311/924)²⁰⁷ ve Taberânî²⁰⁸ de geçmektedir.

Heysemî (ö. 807/1405)²⁰⁹ ve İbn Hacer²¹⁰ başta olmak üzere bazı ulemâ,²¹¹ sadece Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen rivayetlerin senet yönüyle sika (güvenilir) râvilerden oluştuğunu ifade etmişlerdir. Elbânî ise, Ahmed b. Hanbel rivayetinin isnadının hasen olduğunu belirtmiştir.²¹² Buna mukabil Şuayb el-Arnaût’un da içinde bulunduğu komisyon tarafından Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine yapılan *el-Mevsuatü'l-hadisîyye* isimli tahkik çalışmasında, burada geçen bazı Abdullâh b. Mes‘ûd rivayetlerinin isnat yönüyle zayıf olduğu ifade edilmiştir. Bu isnat, Ahmed b. Hanbel’de Katâde > Ebü'l-Ahves > Abdullâh b. Mes‘ûd²¹³ şeklindedir. Bu çalışmaya göre, râvilerden Katâde’nin Ebü'l-Ahves’ten nakilde bulunmadığı belirtilerek isnatta inkıta olduğu zikredilmiştir.²¹⁴ Aynı çalışmada Ahmed b. Hanbel’de geçen bir rivayetin isnadının ise, Müslim’in şartlarına göre sahih olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu rivayetin isnadı, Katâde > Müverrik el-İclî > Ebü'l-Ahves > Abdullâh b. Mes‘ûd²¹⁵ şeklindedir.²¹⁶

Müşterek olarak Ebü'l-Ahves > Abdullâh b. Mes‘ûd tarikiyle nakledilen bu hadisin rivayetlerdeki metin farklılıkları ise şöyledir:

a. Bir rivayette “yirmi küsur” ifadesi geçmektedir.²¹⁷

sika olduğu ifade edilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/353-355.

²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/677.

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/476, 677, 708.

²⁰⁷ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/363.

²⁰⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 10/127, 128.

²⁰⁹ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 2/124-125.

²¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/157.

²¹¹ Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-ukbâ*, 10/486.

²¹² Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Sahîhu'l-Terğîb ve'l-terhîb* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1421/2000), 1/289.

²¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/476, 708.

²¹⁴ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsuatü'l-hadisîyye*, 6/36; 7/433.

²¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/677.

²¹⁶ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsuatü'l-hadisîyye*, 7/345-346.

²¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/475-476; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 10/128, 129.

b. Bir rivayette “yirmi dört” ifadesi geçmektedir.²¹⁸ Bu rivayetin sonunda (yirmi) beşinci derecenin bir kimsenin kendi kıldığı namaza ait olduğu belirtilmiştir.

c. Bir rivayette “yirmi beş” ifadesi geçmektedir.²¹⁹

d. Bir rivayette “Bu, kıldığı bütün namazlarda böyledir.” ifadesi geçmektedir.²²⁰

e. Bir rivayette “*Bu, evinde kıldığı bütün namazlarda böyledir.*” ifadesi geçmektedir.²²¹

6. Fazilet Derecesini Yirmi Yedi Olarak İfade Eden Rivayetler

Cemaatle kılınan namazın fazilet derecesi bazı rivayetlerde “yirmi yedi” olarak ifade edilmiştir. Sadece Abdullâh b. Ömer’in Hz. Peygamber’den naklettiği bu rivayetler şöyledir:

a) Mâlik²²² > Nâfi’ > Abdullâh b. Ömer²²³ tarihiyle nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir.*”²²⁴

Hadisin bütün kaynaklardaki müşterek tariki; Mâlik b. Enes > Nâfi’ > Abdullâh b. Ömer olmak üzere üç râviden oluşmaktadır.

Müttefekun aleyh olan bu rivayet, isnat yönüyle sahihtir.²²⁵ Çünkü râvilerin hadis ilminde sika (güvenilir) olduğu ittifakla ifade edilmiştir. Nitekim Buhârî’ye göre en sahih senet, Mâlik > Nâfi’ > İbn Ömer şeklindedir. Diğer yandan bu hadis, aynı müşterek senetle Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârimî (ö. 255/869) dışında *Kütüb-i tis’a* denilen meşhur dokuz hadis kitabında metin olarak hemen hemen aynı lafızlarla zikredilmiştir.

b) Ubeydullâh b. Ömer²²⁶ > Nâfi’ > Abdullâh b. Ömer tarihiyle Resûlul-

²¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh (el-Medînetü’l-Münevvere: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1414/1993), 5/426.

²¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/476, 677; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 10/127, 128; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/363.

²²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/476, 677, 708.

²²¹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 10/127.

²²² Mâlik b. Enes (ö. 179/795): Mâlikî mezhebinin imamıdır. Hadis ve fıkıh alanında büyük bir âlimdir. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8/49-133.

²²³ Abdullâh b. Ömer (ö. 73/693): Hz. Ömer’in oğludur. En çok hadis rivayet eden, en çok fetva veren yedi sahâbîden ve abâdileden biridir. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 3/203-239.

²²⁴ Buhârî, “*Ezân*”, 30; Müslim, “*Mesâcid*”, 249; Nesâî, “*İmamet*”, 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/229, 379; İmam Mâlik, “*Salâtü’l-cemâa*”, 1.

²²⁵ Elbânî, *Sahîhu’l-Câmi’i’s-sağîr ve ziyâdâtüh*, 2/711.

²²⁶ Ubeydullâh b. Ömer (ö. 147/764): Hz. Ömer’in torunu, Abdullâh b. Ömer’in oğludur. Tâbiîn döneminin tanınmış muhaddislerinden biridir. Hadis ilminde sika olarak bilinmektedir. Bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 6/304-307.

lah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Bir kimsenin cemaatle kıldığı namaz, tek başına kıldığı namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir.*”²²⁷

Ubeydullâh b. Ömer > Nâfi' > Abdullâh b. Ömer tarikiyle nakledilen bu rivayet sahihtir.²²⁸ Çünkü hadisin râvileri olan Ubeydullâh b. Ömer ve Nâfi' hadis ilminde ittifakla sika olarak bilinmektedir. Hadis *Kütüb-i tis'a* içinde Müslim, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'de geçmektedir.

c) Eyyûb b. Ebî Temîme²²⁹ > Nâfi' > Abdullâh b. Ömer tarikiyle Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletlidir.*”²³⁰

Bu rivayet, Eyyûb b. Ebî Temîme > Nâfi' > Abdullâh b. Ömer tarikiyle sadece Beyhakî'nin *Sünen*'inde geçmektedir. Tespitimize göre bu hadisin sıhhatiyle ilgili olarak ulemânın herhangi bir değerlendirmesi bulunmamaktadır. Ancak rivayet, hem râvilerin hadis rivayetinde sika oluşlarına göre hem de Abdullâh b. Ömer'den nakledilen diğer rivayetlere muvafık olması açısından isnat ve metin yönüyle sahih kabul edilebilir.

Yukarıda zikredilen üç rivayetten anlaşıldığına göre cemaatle namazın fazilet derecesini yirmi yedi olarak ifade eden rivayetler sadece Nâfi' > Abdullâh b. Ömer tarikiyle nakledilmiştir. Merfu olarak nakledilen bu rivayetler isnat ve metin yönüyle sahihtir.

7. Fazilet Derecesini Yirmi Yedi veya Yirmi Beş Olarak İfade Eden Rivayetler

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen ve Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği bir rivayette cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan yirmi yedi veya yirmi beş derece daha faziletli olduğu ifade edilmiştir. Bu rivayet şöyledir:

²²⁷ Müslim, “Mesâcid”, 250; Tirmizî, “Salât”, 47; İbn Mâce, “Mesâcid”, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/344; Dârimî, “Salât”, 56.

²²⁸ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1420/2000), 1/134.

²²⁹ Eyyûb b. Ebî Temîme (ö. 131/749): Eyyûb es-Sahtiyânî olarak da bilinir. Tâbiîn dönemi hadis ve fıkıh âlimidir. Hadis ilminde ittifakla sika olarak tanınmıştır. Bk. Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/15-26.

²³⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/84.

Haccâc²³¹ > Şerîk²³² > Eş'as b. Süleym²³³ > Ebü'l-Ahves > Ebü Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınandan yirmi yedi veya yirmi beş derece daha faziletlidir.*”²³⁴

Bu rivayet sadece Ahmed b. Hanbel'de geçmektedir. Hadisin Ahmed b. Hanbel'deki Ebü'n-Nadr²³⁵ > Şerîk > Eş'as b. Süleym > Ebü'l-Ahves > Ebü Hüreyre senediyle başka bir rivayetinde ise sadece “yirmi yedi” ifadesi geçmektedir.²³⁶

Her iki rivayetin de, râvi Şerîk b. Abdillâh haricinde ricâlinin sika olduğu ancak Şerîk b. Abdillâh'ın hıfzının zayıf olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte her iki rivayetin sahih olduğu belirtilmiştir.²³⁷ Nitekim hadisin râvilerinden olan Şerîk b. Abdillâh hakkında bazı hadis münekkitleri, onun sika olduğunu ifade etmekle birlikte bazı âlimler onun hıfzının zayıf, galatının da fazla olduğunu söylemiştir.²³⁸ İbn Hacer başta olmak üzere hadis şârihleri de onun hıfzının zayıf olduğunu ifade etmiştir.²³⁹

Yukarıda zikredilen rivayetin, diğer tarikindeki ortak senedi Şerîk > Eş'as b. Süleym > Ebü'l-Ahves > Ebü Hüreyre şeklindedir. Ancak her iki rivayetin râvileri, senedin mübtedâsı olan Ahmed b. Hanbel tarafında değişmektedir. Hadisin ortak isnadıyla ilk rivayetinde yirmi yedi veya yirmi beş, diğer rivayetinde ise sadece yirmi beş ifadesi geçmektedir. Bu durum

²³¹ Haccâc b. Muhammed el-Mıssîsî (ö. 206/821): Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere birçok hadisçi kendisinden rivayette bulunmuştur. Ali b. Medîni, Nesâî, İbn Sa'd gibi ulemâ sika olduğunu ifade etmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/447-450; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 5/451-456.

²³² Ebü Abdillâh Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî (ö. 177/794): Hadis hâfızıdır. Çok hadis rivayet etmesiyle tanınan Şerîk b. Abdillâh hadis münekkitlerince sika, me'mûn ve sadûk gibi terimlerle değerlendirilmiş, ancak bazı âlimler hıfzının zayıf, galatının fazla olduğunu söylemiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/200-216; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 12/462-474.

²³³ Eş'as b. Süleym (ö. 125/742): Asıl adı Süleym b. Esved olup Eş'as b. Ebü's-Şa'sâ ismiyle de bilinir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebü Hâtim, Nesâî ve İclî gibi ulemâ onun sika olduğunu ifade etmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 3/271-272.

²³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/679.

²³⁵ Ebü'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım el-Leysi: (ö. 207/822): Kendisinden Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe başta olmak üzere birçok hadisçi rivayette bulunmuştur. Yahya b. Maîn, Ebü Hâtim, Ali b. Medîni, İclî gibi hadis münekkitleri tarafından sika olduğu ifade edilmiştir. Hakkında olumsuz bir ifade bulunmamaktadır. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/545-549; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 30/130-135.

²³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/307-308.

²³⁷ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisyye*, 14/91; 15/533.

²³⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/200-216; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 12/462-474.

²³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 2/155; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 3/152; Mübârekfûri, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 1/630.

yirmi yedi veya yirmi beş ifadesinin geçtiği rivayetin, senedin mübtedâsı olan Ahmed b. Hanbel tarafındaki râvilerin şüpheye düşmesinden kaynaklandığını düşündürebilmektedir.

8. Cemaatle Namazın Fazilet Derecesini Elli Olarak İfade Eden Rivayetler

Ebû Saïd el-Hudrî'nin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) naklettiği bir hadiste cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan yirmi beş namaza denk olduğu ifade edildikten sonra kırdaki kılınan namazın fazileti için elli dereceden bahsedilmiştir. Ulemâ tarafından hadiste geçen elli derece hususunda farklı değerlendirmelerin olduğu bu rivayet şöyledir:

Ebû Muâviye > Hilâl b. Meymûn > Atâ b. Yezîd > Ebû Saïd el-Hudrî tarihiyle Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Cemaatle kılınan namaz, (cemaatsiz kılınan) yirmi beş namaza denktir. Bir kimsenin rükû ve secdelerini tam yaparak kırdaki kıldığı namazı, elli namaz sevabına ulaştır.*”²⁴⁰

Hadisin isnadı ile ilgili değerlendirmeler, daha önce geçmiş olan “Fazilet Derecesini Yirmi Beş Olarak İfade Eden Rivayetler” başlığında Ebû Saïd el-Hudrî rivayetleri bölümünde ifade edilmiştir. Söz konusu bölümde zikredildiği üzere ulemânın bir kısmı; hadisin isnadının sahih, bir kısmı ise râvilerden Hilâl b. Meymûn sebebiyle ceyyid olduğunu belirtmiştir.

Hadiste cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan yirmi beş derece daha faziletli olduğu ifade edilmekle birlikte; dağda, kırdaki kılınan namazın ise yolculuk, meşguliyet ve korku gibi sebeplere bağlı olarak meşakkatten dolayı elli derece daha faziletli olduğu zikredilmiştir. Bazı ulemâ, söz konusu kırdaki kılınan namazın tek başına kılınan namaz olduğunu ifade ederken, bazı ulemâ ise bunun cemaatle kılınan namazla ilgili olduğu görüşündedirler.²⁴¹ Hadisin siyakından hareketle İbn Hacer,²⁴² Aynî (ö. 855/1451)²⁴³ ve İbn Reslân (ö. 868/1464)²⁴⁴ zikredilen son görüştedir. Ancak Şevkânî (ö. 1250/1834), burada mukayyet değil mutlak namazdan bahsedildiğini gerekçe göstererek ilk görüşü benimsemiştir.²⁴⁵ Ebû Dâvûd şârihlerinden Azîmâbâdî'de (ö. 1911) de bu görüşü tercih etmiştir.²⁴⁶

Hadisin metni ile ilgili diğer önemli bir değerlendirme de şöyledir: “Malumdur ki; bu derecenin yirmi beş, namazın cemaatle kılınması sebe-

²⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 48; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/44-45. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/539; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/326-327.

²⁴¹ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 1/303-304; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 4/152; Sübkî, *el-Menheli'l-azbi'l-mevrûd*, 4/258-259.

²⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/158.

²⁴³ Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 3/42.

²⁴⁴ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 1/304; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 4/152.

²⁴⁵ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 3/155.

²⁴⁶ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 1/304.

biyledir. Diğer yirmi beş derecesi ise, yolculuk durumunda İslam dininin sunduğu bir takım kolaylıklar neticesinde seferde iken namazların cemaatle kılınması zorunlu değilken yine de fedakârlık yapıлып namazın cemaatle eda edilmesi ve ta'dîli erkâna riayet gösterilmesi sebebiyledir.”²⁴⁷

Hadisin cemaatle kılınan namaz ile alakasından dolayı hadiste elli derece ile kastedilen namazın, cemaatle kılınan namaz olduğu daha net olarak ifade edilebilir. Ayrıca bu rivayetten anlaşıldığına göre hadislerde geçen sayısal değerlerin kesretten kinaye olarak cemaatle kılınan namazın faziletinin daha da çok olduğuna delalet ettiği söylenebilir. Çünkü hadise göre cemaatle namazın fazileti bazı sebeplere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

9. Cemaatle Namazın Fazilet Derecesi ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Cemaatle namazın fazilet derecesi ile ilgili yukarıda zikredilen rivayetlerde mutlak ifadeler yanında “yirmi küsur”, “yirmi dört”, yirmi dört veya yirmi beş”, yirmi beş”, “yirmi yedi” ve “yirmi yedi veya yirmi beş” şeklinde değerler geçmektedir. Diğer yandan cemaatle namazın faziletini beyan etmek için rivayetlerde derece, kat, cüz, namaz şeklinde farklı ifadeler geçmiştir. Ancak mutlak ifadeler dışında bu konuda en sahih olanlar “yirmi küsur”, “yirmi beş” ve “yirmi yedi” şeklindeki değerlerin zikredildiği rivayetlerdir. “Yirmi küsur” ifadesindeki küsur kelimesi Arapçada beş veya yedi rakamlarını ihtiva ettiği için bu konudaki rivayetler “yirmi beş” ve “yirmi yedi” şeklindeki rivayetlere muhalif görülmemiştir. Ancak “yirmi beş” ve “yirmi yedi” şeklindeki rivayetler birbirine muhalif olarak görülmüş ve bu ihtilafın çözümü konusunda birçok değerlendirme yapılmıştır. Ulemâ tarafından bu konuda yapılan bütün değerlendirmeleri, ünlü hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî *Fethu'l-bârî* adlı Buhârî şerhinde şöyle sıralamıştır:²⁴⁸

1. Azın zikredilmesi çoğu nefyetmez. Bu görüş, başta Şâfiîler olmak üzere mefhûmu'l-adede²⁴⁹ itibar etmeyenlere aittir.

2. Hz. Peygamber (s.a.s.), önce yirmi beş dereceden bahsetmişti. Ancak Allah Teâlâ bunun daha fazla olduğunu bildirince Hz. Peygamber (s.a.s.), yirmi yedi dereceyi haber vermiştir. Yani yirmi yedi dereceyi bildiren hadis daha sonra vârit olmuştur. Ancak bu görüşe, hadislerin söylenme tarihlerinin net olmaması sebebiyle itiraz edilmiştir. Ayrıca bu görüşe, “fedâil ko-

²⁴⁷ Muhammet Yılmaz, *Kur'an ve Sünnet'te Cemaatle Namaz* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 123-124.

²⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/155-156. Ayrıca bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 4/380-381.

²⁴⁹ Mefhûm-i aded: Hükümü belirli bir sayı ile kayıtlanmış olan nassın bu sayının dışında o hükmün yerine gelmeyeceğine delâlet etmesidir. Bk. Ferhat Koca, “Mefhum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/352.

nularında neshin varlığı ihtilafı bir husustur” denilerek karşı çıkmıştır.

3. Adet konusundaki ihtilaf, onların derece ve cüz gibi nitelikleri ile ilgilidir. Buna dayanarak bazıları, derecenin cüzden daha küçük olduğunu söylemiştir. Bu değerlendirmeye göre yirmi beş sayısının geçtiği rivayetlerde “cüz”, yirmi yedi sayısının geçtiği rivayetlerde “derece” ifadesi geçmiştir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü rivayetlerde hem yirmi yedi derece hem de yirmi beş derece tabirleri vardır. Bazıları ise cüzün dünyada, derecenin ise âhirette verileceğini söylemiştir.

Hadis ulemâsına göre hadislerde cemaatle namazın faziletiyle ilgili geçen “dî‘f, cüz, derece, salât” ifadelerindeki farklılık râvi tasarruflarından kaynaklanmıştır. Burada asıl olanın “derece” kelimesi olduğu, diğerlerinin ise râvi tasarruflarından kaynaklandığı belirtilmiştir.²⁵⁰

4. Farklılık, mescidin yakınlık ve uzaklığına göredir.

5. Fazilet derecesi namaz kılanların hâllerine göre değişebilir. Çünkü herkesin ilmi derecesi, namazın erkânına riâyeti ve huşûu aynı değildir.

6. Farklılık, namazın cemaatle mescitte kılınması ile mescit dışında başka bir yerde kılınmasına bağlıdır. Yani namazın cemaatle mescitte kılınması ile mescit dışında başka bir yerde kılınması aynı derecede değildir.

7. Farklılık, namazı bekleyenle beklemeyenin durumundan kaynaklanmaktadır.

8. Farklılık, namazın tamamına veya bir kısmına yetişmekle ilgilidir.

9. Farklılık, cemaatin azlığı veya çokluğu sebebiyledir.

10. Yirmi yedi sayısı, sabah ve yatsı namazına; diğer bir görüşe göre de sabah ve ikindi namazına, yirmi beş sayısı ise bunların haricindeki namazlara mahsustur.

11. Yirmi beş derece, kıraati gizli olan namazlara; yirmi yedi derece ise kıraati cehrî olan namazlara mahsustur.

12. Bu özel sayılarla hakikî mana kastedilmemiştir. Yani bu sayılar, cemaatle namazın faziletinin çokluğundan kinayedir.

13. Bu sayıların hakikati re‘y (şahsî kanaat) ile değil ancak nübüvvet ilmi ile açıklanabilecek hususlardandır. Bunda Müslümanların saf tutarak bir araya gelmeleri, imama uymaları, şeâir-i İslâmiyyeyi bu suretle izhar etmeleri vb. faydalar bulunmaktadır.

14. Yirmi beş sayısı, beş vakit farz namazın kendi cinsinden beş ile çarpılmasıyla, yirmi yedi sayısı ise beş vakit namazın farz ve revatiblerinin rekât sayısı ile ilgili olabilir.

15. Hasene (sevap) münferiden namaz kılan için ondur. Bir başkasıyla

²⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/155.

kılındığında ise bu yirmi etmektedir. Buna beş vakit namazın sayısı eklendiğinde yirmi beş veya haftanın günleri eklendiğinde yirmi yedi etmektedir.

Cemaatle kılınan namazın sevabının münferiden kılınan namazdan daha fazla olmasının sebepleri ile ilgili ulemânın görüşleri, aynı şekilde İbn Hacer el-Askalâni tarafından *Fethu'l-bârî* adlı eserde şöyle ifade edilmiştir.²⁵¹

1. Namazı cemaatle kılmak için müezzine (yani ezana) icabet etmek.
2. Namazı ilk vaktinde kılmak.
3. Sükûnetle mescide gitmek.
4. Mescide dua ederek girmek.
5. Mescide girince tahiyetü'l-mescid namazı kılmak.
6. Cemaati beklemek.
7. Meleklerin, namaz kılanlar için dua ve istiğfardha bulunmaları.
8. Meleklerin namaz kılanlar lehine şahitlikte bulunmaları.
9. Kâmete icabet etmek.
10. Kâmet getirildiğinde kaçtığı için şeytandan selamette kalmak.
11. İmamın iftitah tekbirini beklemek veya imamı hangi hâlde bulduysa dâhil olmak.
12. İmamın iftitah tekbirine yetişmek.
13. Safların düzeltilip, aradaki açıklıkların giderilmesi.
14. İmam “semiâllâhü li-men hamideh” deyince “Rabbenâ leke'l-hamd” demek.
15. Umumiyetle sehivden emniyette olmak ve hata hâlinde imamın tesbihle uyarılması veya kıraatte takıldığı yerde yardımcı olunması.
16. Genellikle insanı meşgul eden şeylerden uzak kalarak huşû içinde namaz kılmak.
17. Görünüm itibariyle daha güzel ve düzgün bir hâlde olmak.
18. Meleklerin rahmetiyle kuşatması.
19. Kıraatin güzelleşmesini ve namazın erkân ve âdâbının öğrenilmesini sağlamak.
20. İslâm'ın (şiarından sayılan) önemli bir esasını yerine getirmek.
21. İbadet için toplanılmasından dolayı şeytanın burnunun sürtülmesi, kullukta yardımlaşma ve tembelin gayrete gelmesi.
22. Münafıklara has bir vasıftan ve “namaz kılmıyor” şeklindeki suizandan kurtulmak.

²⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/156-157.

23. İmamın selâmına mukabelede bulunmak.

24. Zikir ve dua için toplanan cemaatten ve kâmil kimselerin bereketinin diğer kimselere sirayetinden istifade etmek.

25. Komşular arasında ülfet ve kaynaşmanın oluşması ve namaz vakitlerinde anlaşma ve dayanışmanın hâsıl olması.

Bu sayılan yirmi beş hususun her biri ile ilgili hadislerde bir emir veya teşvik vardır. Geriye kalan iki haslet daha var ki onlar da kıraati cehrî olan namazlara aittir.

26. İmam okurken susup dinlemek.

27. İmam Fâtiha sûresini bitirdiğinde, meleklerin “âmin” demesinde tevaful etmek “âmin” demek.

Ünlü hadis âlimi İbn Hacer’e göre; bu ifade edilenlerden dolayı yirmi beş derecenin kıraati, gizli olan namazlara; yirmi yedi derecenin ise kıraati cehrî olan namazlara mahsus olması daha uygun görünmektedir.²⁵²

Bu konudaki diğer bir değerlendirme şöyledir: “Cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan kaç derece daha üstün olduğu konusunda ihtilaf vardır. Alınacak sevabın bu hadislerin bir kısmında yirmi yedi derece, bir kısmında da yirmi beş derece üstün olduğu rivayetleri vardır. İşlenen bir hayır, bir iyilik ve bir ibadet karşılığında verilecek olan ecir ve sevabın çeşit ve derecelerini takdir eden sayıların sırrını bilip kavramak bizler için mümkün olmadığından, Resûl-i Ekrem’in bildirdiklerini kabul etmekle yetiniriz. Çünkü ilâhî fazileti sınırlandırarak bir güç ve kayıt yoktur. Ancak bunların hikmetini kavramaya çalışmak bizlerin menfaati için gerekli olabilir. Bazı âlimler, namaz derecelerinin namaz kılanlara ve kıldıkları namaza göre artacağı kanaatindedirler. Namazı bütün âdâb ve erkânını yerine getirerek ve cemaatle kılanla, bunlara dikkat etmeyerek tek başına kılan arasında derece farkı olacağı rivayetlerden çıkarılan sonuçlardan biridir. Bunun gibi, sabah namazıyla ikindi namazının veya sabah namazıyla yatsı namazının derece yönünden diğer vakit namazlarından daha üstün olduğu kanaati de bu konudaki rivayetlerin bir sonucudur. Az sayıdaki cemaatle çok sayıdaki cemaatin kıldıkları namazların dereceleri de eşit değildir.²⁵³ “Derecelerin farklı olmasında, namaz kılan kimsenin ihlâsının, duyduğu huzur ve huşûun tesiri olduğu muhakkaktır.”²⁵⁴

Bu konuda bizim yaklaşımımız ise şöyledir: Rivayetlere bütüncül olarak bakıldığında, cemaatle kılınan namazın fazilet derecesini sayısal olarak bildiren rivayetlerin aslının “yirmi küsur” olduğu ve bu ifadeden hareketle yirmi dört, yirmi beş veya yirmi yedi gibi değerlerin ise râvi tasarrufundan kaynaklandığı ifade edilebilir. Nitekim hadislerde cemaatle namazın fazi-

²⁵² İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî*, 2/157.

²⁵³ Kandemir - Çakan - Küçük, *Riyâzü 's-Sâlihîn Tercüme ve Şerh*, 5/231-232.

²⁵⁴ Kandemir - Çakan - Küçük, *Riyâzü 's-Sâlihîn Tercüme ve Şerh*, 1/129.

letiyle ilgili geçen “dî‘f, cüz, derece, salât” ifadelerindeki farklılığın, râvî tasarruflarından kaynaklandığının ifade edilmesi,²⁵⁵ bu konudaki sayısal değerlerde de aynı hususun olabileceğini düşündürmektedir. Bu açıdan konuyla ilgili rivayetlere bakıldığında, sadece Abdullâh b. Ömer rivayetlerinde “yirmi yedi,” çoğunluğu teşkil eden rivayetlerde ise “yirmi beş” ifadesi geçmektedir. Diğer bazı rivayetlerde ise “yirmi dört”, “yirmi dört veya yirmi beş”, “yirmi yedi veya yirmi beş” gibi ifadeler zikredilmektedir. Hatta konuyla ilgili hadisin Buhârî’de geçen bir rivayeti²⁵⁶ ile Müslim,²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel²⁵⁸ ve İbn Mâce’deki²⁵⁹ rivayetinde cemaatle namazın faziletiyle ilgili sayısal değer olarak “yirmi küsur” ifadesi geçerken, aynı hadisin aynı senetle Buhârî’de geçen diğer rivayetleri²⁶⁰ ile Ebû Dâvûd’daki rivayetinde ise “yirmi beş” ifadesi geçmektedir.²⁶¹ Bu durum, hadisin aslında geçen ve “küsür” anlamına gelen “بضع” kelimesinin içeriği hakkında râvîlerin kendi kanaatlerinin hadislerle yansımaları olarak değerlendirilebilir. Nitekim “بضع” kelimesi Arapça’da, bir görüşe göre üçten ona kadar, diğer bir görüşe göre ise beşten büyük ondan küçük bir değeri ifade etmektedir.²⁶² Buna göre cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan esas itibarıyla yirmi küsur derece daha faziletlidir. Kılınan namazın çeşidine ve namaz kılınan durumuna göre bu derecenin miktarı küsur ifadesinin içeriğinden hareketle yirmi üç ile yirmi yedi arasında değişkenlik gösterebilmektedir. Bu husus, normal durumlarla alakalıdır. Diğer yandan, kırdan kılınan namazın elli derece daha faziletli olduğunu bildiren rivayette²⁶³ görüldüğü üzere, meşakatin daha da arttığı durumlarda ise cemaatle kılınan namazın fazilet derecesi elliye kadar çıkabilmektedir.

SONUÇ

Cemaatle kılınan namazın fazileti hakkında çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetlerde Allah Resûlü (s.a.s.), namazın cemaatle kılınmasını Müslümanlara tavsiye etmiş ve karşılığında büyük sevapların verileceğini müjdelemiştir. Bu rivayetlerin bir kısmında mutlak ifadeler bulunurken, bir kısmında ise farklı sayısal değerler yer almaktadır. Mutlak ifadelerin bulunduğu rivayetlerde namazın faziletinin, kılınan namazın çeşidine ve namaz kılınan durumuna göre değişebileceği ifade edilmiştir. Sayısal değer-

²⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/155.

²⁵⁶ Buhârî, “Büyü”, 49.

²⁵⁷ Müslim “Mesâcid”, 272.

²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/80.

²⁵⁹ İbn Mâce, “Mesâcid”, 16.

²⁶⁰ Buhârî, “Salât”, 87; “Ezân”, 30.

²⁶¹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 48.

²⁶² Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, “b-d-a”, 50.

²⁶³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 48; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/44-45. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/539; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 1/326-327.

lerin zikredildiği hadislerde ise mutlak olarak “yirmi küsur”, “yirmi dört”, “yirmi dört veya yirmi beş”, “yirmi beş”, “yirmi yedi” ve “yirmi yedi veya yirmi beş” şeklinde farklı dereceler zikredilmiştir. Bir rivayette ise kırdan cemaatle kılınan namaz için “elli” dereceden bahsedilmiştir.

Sayısal değerlerin zikredildiği hadisler içinde ittifakla sahih olarak değerlendirilenler ise; “yirmi küsur”, “yirmi beş”, “yirmi yedi” derecelerinin geçtiği hadislerdir. Cemaatle namazın fazilet derecesini “yirmi küsur” olarak ifade eden rivayet Ebû Hüreyre’den, yirmi beş olarak ifade eden rivayetler Ebû Hüreyre, Hz. Âişe ve Ebû Saîd el-Hudrî’den, “yirmi yedi” olarak ifade eden rivayetler ise sadece Abdullâh b. Ömer’den nakledilmiştir. Cemaatle namazın fazileti konusunda fıkıhçılar başta olmak üzere ulemânın delil olarak kabul ettiği de bu rivayetlerdir. Bu rivayetler, aynı zamanda beş vakit namazın farzının cemaatle kılınmasını sünnet-i müekkedde olarak hükümlendiren Hanefiler ile sünnet olarak hükümlendiren Mâlikîlerin delillerinden bir tanesidir. Çünkü mezkûr rivayetler, cemaatin namazın rükünlerinden olmayıp hem namazın faziletini arttıran hem de namaz ibadetini daha kâmil bir hâle getiren tamamlayıcı bir unsur olduğuna delalet etmektedir.

Hiz. Peygamber’in teşvik ve sakındırmalarından, cemaatle kılınan namazların esasen beş vakit farz namazlar olduğu anlaşılmaktadır. Hadislerden anlaşıldığı üzere, iki kişi ile beş vakit namaz için gerekli olan topluluk teşekkül etmektedir. Bu namazları cemaatle kılmak tek başına kılmaktan “yirmi küsur” derece daha faziletlidir. Bu konudaki hadislerle bütüncül olarak bakıldığında beş vakit namazın cami ve mescit dışında herhangi bir yerde kılınması da faziletli olmakla birlikte cami ve mescitte kılınmasının daha faziletli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü namazı cemaatle kılmak için cami ve mescitlere gitmek; Müslümanlar arasındaki tanışmayı, kaynaşmayı, kardeşliği, dostluğu ve dayanışmayı sağlaması gibi toplumsal yönü başta olmak üzere birçok fayda ve hikmeti göz önüne alındığında daha önemlidir.

Cemaatle namazın fazilet dereceleri ile ilgili rivayetlerin değerlendirildiği bu çalışmada, konuyla ilgili rivayetlerde farklı sayısal değerlerin zikredildiği görülmüştür. Bu rivayetler arasındaki ihtilafların cem ve telifi konusunda ise ulemâ tarafından birçok farklı değerlendirme yapılmıştır. Rivayetlere bütüncül olarak bakıldığında bu konudaki rivayetlerin aslının “yirmi küsur” olduğu ve bu ifadenin üç ile on arasındaki anlam içeriğinden dolayı rivayetlerdeki farklı sayısal değerlerin râvi tasarrufundan kaynaklandığı ifade edilebilir. Buradan hareketle, cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan esas itibariyle yirmi küsur derece daha faziletli olduğu ve kılınan namaza ve namaz kılınan durumuna göre bu derecenin yirmi üç ile yirmi yedi arasında değişkenlik gösterebileceği ifade edilebilir.

Hatta sayısal değerlerin kesretten kinaye olarak cemaatle namazın faziletinin daha da çokluğunu ifade ettiği de söylenebilir.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî. *el-Musannef*. thk. Habîb el-A‘zamî. 12 Cilt. Beyrût: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 12 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1429/2008.

Âşikkutlu, Emin. “Meçhul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/286-288. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 5. Basım, 2011.

Aydınlı, Abdullah. “Merfû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/180-181. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Aydınlı, Abdullah. “Mevkuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/437-438. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Ebû’l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısrî. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1420/1999.

Aynî, Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*. nşr. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2001.

Azîmâbâdî, Ebü’t-Tayyib Muhammed. *Avnü’l-ma‘bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Ebû Abdillâh en-Nu‘mânî el-Eserî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1426/2005.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *el-Müsned*. thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh. 18 Cilt. el-Medînetü’l-Münevvere: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1414/1993.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. thk. Şuayb el-Arnâût. 5 Cilt. Dimeşk: er-Risâletü’l-Âlemiyye, 2011.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus. *Keşşâfü’l-kınâ‘ an-metni’l-İknâ*. 6 Cilt. Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, 1403/1983.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân. *es-Sünen*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed bin Salih er-Râcihî. Riyad: Beytül-Efkârî'd-Devliyye, t.y.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hicr, 1420/1999.

Efendioğlu, Mehmet. "Metruk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/415-416. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Efendioğlu, Mehmet. "Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/13-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahîhu'l-Câmî 'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*. 8 Cilt. Kuveyt: Müessesetü Geras, 1423/2002.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahîhu Süneni İbn Mâce*. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1417/1997.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1419/1998.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1421/2000.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1420/2000.

Erul, Bünyamin. "Vehim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/616-617. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Habîb b. Tâhir. *el-Fıkhu'l-Mâlikî ve edilletühü*. 7 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-Meârif, 5. Basım, 1428/2007.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1422/2002.

Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Atâ. 12 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh. *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Mâzin es-Sersâvî. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1433/2012.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Hamd b. Abdillâh el-Cuma' - Muhammed b. İbrâhîm el-Luheydân. 16 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askâlânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahî-*

hi'l-Buhârî. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1407/1986.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'i-di'l-mesânîdi's-semâniye*. thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdilazîz eş-Şuserî vd. 19 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1429/1998.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzîbü'r-Tehzîb*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek - Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdî-si'r-Râfiü'l-kebîr*. nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1998.

İbn Huzeyme Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrût: 4 Cilt. Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed. *el-Muğnî*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 14 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, h. 1417.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1424/2003.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. thk. Ali Muhammed Mu'avvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Basım, 2010.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. thk. Ebû Üsâme Selîm b. İd el-Hilâlî es-Selefî. 5 Cilt. Ummân: Mektebetü'l-Furkân, 1423/2003.

Kandemir, M. Yaşar. "Ceyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/469. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kandemir, M. Yaşar - Çakan, İsmail Lütfî - Küçük, Raşit. *Riyâzü's-Sâlihîn Tercüme ve Şerh*. 8 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.

Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. *ez-Zahîra*. thk. Muhammed Haccî vd. 14 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi 'ş-şerâ'i'*. thk. Ali Muhammed Mu'avvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd.

10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, h. 1323.

Koca, Ferhat. "Mefhum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/350-353. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.

Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd. *Kitâbu'l-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Hâlid b. Abdirrahmân el-Ak. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 5. Basım, 1431/2010.

Mizzî, Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. nşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1403/1983.

Muhammed el-İtyûbî, Ali b. Âdem b. Mûsâ. *Zahîratü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*. 40 Cilt. Riyad: Dâru'l-Mi'râc, 1416/1996.

Mübârekfûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.

Müslim, Müslim b. el-Haccâc. *es-Sahîh*. Riyad: Beytül-Efkâri'd-Devliyye, 1419/1998.

Nesâî, Ebü Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1425/2005.

Nevevî, Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Hülâsatü'l-ahkâm fî mühimmâti's-süneni ve kavâidi'l-İslâm*. thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel. 2 Cilt. Riyad: Müessesetü'r-Risâle, t.y.

Polat, Salahattin. "Mürsel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Polat, Salahattin. "Ferd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

Şehârenfûrî, Halîl Ahmed. *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Zekeriyâ b. Yahya el-Kandehlevî. 20 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Sübkî, Hattâb Mahmûd Muhammed. *el-Menhelü'l-azbi'l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. nşr. Emîn Mahmud Hattâb. 10 Cilt. Beyrût: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, h. 1394.

Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî. *Neylü'l-evtâr şerhu Münte-*

ka'l-ahbâr: nşr. İsmüddîn es-Sabâbetî. 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî. *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*. thk. Muhammed ez-Zühaylî. 6 Cilt. Dimeşk/Beyrût: Dâru'l-Kalem/ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412/1992.

Şuayb el-Arnaût vd. *el-Mevsûatü'l-hadisiyye Müsnedü'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 12 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1425/2005.

Uzunpostalcı, Mustafa. "Cemaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/288-289. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yılmaz, Muhammed. *Kur'an ve Sünnet'te Cemaatle Namaz*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.

Yücel, Ahmet. "Müttefekun aleyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/224-225. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yücel, Ahmet. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/50. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 29 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.

Zeylaî, Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avâme. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Rey-yân, 1418/1997.

